

Катаванні і жорсткае абыходжанне з былымі беларускімі палітычнымі зняволенымі пасля 2020 года

Uladzimir Pikirenia¹, Maryna Kasinerava², Yulia Lahvinenka³, Andreas Maercker⁴

- 1 Псіхіятр, Псіхіятрычная бальніца ў Фромбарку, Польшча. Карэспандэнцыя: pikireniauladzimir@gmail.com
- 2 Заснавальніца Фонду падтрымкі палітычных зняволеных «Dissidentby», Польшча
- 3 Псіхалаг прыватнай практыкі, Нідэрланды
- 4 Прафесар кафедры псіхалогіі Цюрыхскага ўніверсітэта, Швейцарыя

Please note that the author is responsible for the translation.

Асноўныя палажэнні

- У гэтай выбарцы эміграваных былых беларускіх палітычных зняволеных рэспандэнты апісвалі катаванні і жорсткае абыходжанне як рэгулярны досвед, які пачынаўся падчас затрымання і працягваўся праз дасудовае ўтрыманне пад вартай, адбыванне пакарання і перыяд пасля вызвалення.
- Псіхалагічны ціск і зневажальныя практыкі займалі цэнтральнае месца ў аповедах рэспандэнтаў. Інфармацыйная ізаляцыя, разлучэнне з блізкімі, прыніжэнне, адмова ў медыцынскай дапамозе, штрафная ізаляцыя і прымусовая залежнасць ад адміністрацыі ўстанова паведамляліся як частка асяроддзя зняволення, а не толькі як асобныя інцыдэнты.
- Дакументаванне, рэабілітацыя і медыка-прававая ацэнка павінны ўключаць як фізічныя, так і псіхалагічныя формы катаванняў і жорсткага абыходжання, а таксама падчас ацэнкі стану былых палітычных зняволеных у выгнанні ўлічваць пасляпенітэнцыярную небяспеку і звязаныя з міграцыяй стрэсары.

Рэзюмэ

Уводзіны: Палітычнае зняволенне звязана з доўгатэрміновай псіхалагічнай шкодай, аднак даныя па краінах Усходняй і Цэнтральнай Еўропы, у прыватнасці па Беларусі, застаюцца абмежаванымі. Пасля падаўлення паслявыбарчых пратэстаў у 2020 годзе многія былыя беларускія палітычныя зняволеныя пакінулі краіну, аднак іх досвед катаванняў і жорсткага абыходжання дагэтуль сістэматычна не апісаны. **Метады:** Мы правялі папярочнае (крос-секцыйнае) апытанне 77 дарослых былых беларускіх палітычных зняволеных, якія паведамілі пра палітычна матываваны крымінальны пераслед, утрыманне пад вартай або зняволенне і наступную эміграцыю пасля вызвалення. Апытальнік ахопліваў гісторыю зняволення, фізічныя і псіхалагічныя гвалт і жорсткае абыходжанне, суіцыдальнасць у месцах зняволення, суб'ектыўныя стрэсары і ўспрынятыя мэты гвалту. Для кантэкстуалізацыі вынікаў апытання было праведзена шэсць паўструктураваных інтэрв'ю. **Вынікі:** Рэспандэнты запаўнялі апытанне ў медыяне праз 11 месяцаў пасля эміграцыі. Пра гвалт падчас затрымання паведамілі 85,7% рэспандэнтаў. Падчас зняволення, медыяна працягласці якога складала 30 месяцаў, пра фізічныя катаванні або жорсткае абыходжанне паведамілі 88,3%, а пра псіхалагічныя катаванні або жорсткае абыходжанне —

98,6%; з іх 54,8% адзначылі дзесяць і болей катэгорый псіхалагічнага гвалту. Пра ўтрыманне ў штрафной ізаляцыі паведамлілі 52,1%, пра суіцыдальныя думкі падчас зняволення — 30,1%, пра самапашкоджанні — 12,3%, а пра спробы самагубства — чацвёрта рэспандэнтаў. Па меркаванні большасці рэспандэнтаў, мэтай гвалту былі прыніжэнне асобы (81,9%) і падпарадкаванне ці падаўленне асобы (80,6%). *Абмеркаванне:* У нашай выбарцы эміграваных былых палітычных зняволеных рэспандэнты апісвалі рэгулярны характар фізічнага, псіхалагічнага гвалту і знявагі — падчас затрымання, зняволення і пасля вызвалення. Псіхалагічныя і зневажальныя формы жорсткага абыходжання займалі цэнтральнае месца ў гэтых аповедах. Вынікі пацвярджаюць, што ацэнка, дакументаванне і рэабілітацыя павінны праводзіцца на аснове перагледжанага Стамбульскага пратакола з увагай як да траўмы, звязанай са зняволеннем, так і да пасляпенітэнцыйнай небяспекі.

Ключавыя словы: палітычнае зняволенне, катаванні, псіхалагічныя катаванні, Беларусь, Стамбульскі пратакол

Уводзіны

Палітычнае зняволенне звязана з доўгатэрміновай псіхалагічнай шкодай. Даследаванні былых палітычных зняволеных у Турцыі, Усходняй Германіі і Румыніі задакументавалі павышаныя ўзроўні пасттраўматычнага стрэсу, дэпрэсіўных, трывожных і дысацыятыўных сімптомаў праз гады, а часам і дзесяцігоддзі пасля вызвалення (Başoğlu et al., 1994; Bauer et al., 1993; Bichescu et al., 2005; Maercker et al., 2000; Maercker & Schützwohl, 1997). Метааналітычныя даныя па папуляцыях, якія перажылі масавы канфлікт і перамяшчэнне, таксама сведчаць, што досвед катаванняў моцна звязаны з устойлівымі неспрыяльнымі наступствамі для псіхічнага здароўя (Steel et al., 2009). Аднак гэтыя наступствы нельга разумець толькі як вынік асобных эпизодаў гвалту. У палітычна матываваным зняволенні шкода можа ўзнікаць таксама з самой структуры асяроддзя зняволення, уключаючы хранічную нявызначанасць, прымусовую залежнасць, прыніжэнне, ізаляцыю і страту кантролю над базавымі цялеснымі і сацыяльнымі патрэбамі.

Цэнтральнай высновай у гэтай літаратуры стала прызнанне таго, што псіхалагічныя формы катаванняў і жорсткага абыходжання могуць прыводзіць да доўгатэрміновых наступстваў, гэтак жа цяжкіх, як і звязаныя з фізічнымі катаваннямі (Başoğlu et al., 2007). Перагледжаны Стамбульскі пратакол адлюстроўвае гэтае больш шырокае разуменне, робячы акцэнт на дакументаванні як фізічных, так і псіхалагічных катаванняў і іншага жорсткага, нялюдскага ці зневажальнага абыходжання або пакарання (United Nations, 2022). Канцэптуальныя працы па катаваннях яшчэ больш вылучылі ролю непрадаказальнасці, некантралявальнасці і замахаў на асабістую аўтаномію і ідэнтычнасць як механіз-

маў, праз якія практыкі зняволення могуць станавіцца псіхалагічна разбуральнымі (Başoğlu, 2017; Pérez-Sales, 2016). Эмпірычныя даследаванні часта паведамляюць пра адначаснае фізічнае і псіхалагічнае жорсткае абыходжанне, аднак іх сумеснае з'яўленне, кумулятыўны цяжар, успрынятыя мэты і суб'ектыўныя значэнні застаюцца недастаткова апісанымі.

У знойдзенай намі літаратуры Усходняй і Цэнтральнай Еўропа застаюцца недастаткова прадстаўленымі. Найбольш сістэматычная праца паходзіць з былой Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі, дзе былыя палітычныя зняволеныя дэманстравалі высокія паказчыкі звязаных з траўмай сімптомаў яшчэ доўга пасля зняволення (Maercker et al., 2000, 2013; Maercker & Schützwohl, 1997). У гэтых даследаваннях выкарыстоўваўся чэк-ліст пераследу і жорсткага абыходжання і дакументаваліся як фізічныя, так і псіхалагічныя катаванні і жорсткае абыходжанне. Нядаўна Maercker (2023) звярнуў увагу на працяглыя псіхалагічныя адгалоскі калектыўнай і гістарычнай траўмы ў посткамуністычных грамадствах і адзначыў, што эмпірычныя даныя застаюцца абмежаванымі для большасці краін рэгіёна.

Беларусь уяўляе сабой сучасны выпадак маштабных палітычных рэпрэсій, звязаных з затрыманнем, зняволеннем, катаваннямі і іншымі формамі жорсткага абыходжання. Пасля прэзідэнцкіх выбараў у жніўні 2020 года беларускія ўлады адрэагавалі на масавыя пратэсты адвольнымі затрыманнямі, катаваннямі і іншым жорсткім абыходжаннем у месцах зняволення, а таксама палітычна матываванымі пераследамі, накіраванымі супраць пратэстоўцаў, журналістаў, праваабаронцаў і іншых прадстаўнікоў грамадзянскай супольнасці (United Nations Human Rights Council, 2025; Human Rights Watch, 2020). Судовая сістэма, у якой разг-

лядаліся справы, міжнародныя назіральнікі не лічаць незалежнай ад выканаўчай улады: палітычныя працэсы вызначаліся сістэмнымі парушэннямі права на справядлівы суд, уключаючы закрытыя судовыя пасяджэнні, абмежаваны доступ да абаронцаў, прыняцце паказанняў, атрыманых, паводле паведамленняў, пад прымусам, і прысуды, якія шырока разглядаліся як загадзя вызначаныя. Рэпрэсіі не скончыліся першымі паслявыбарчымі тыднямі. У наступныя месяцы і гады палітычна матываваныя пераследы і злоўжыванні, звязаныя са зняволеннем, працягваліся, а адначасова з Беларусі паўстала значная хваля эміграцыі (Kazakou & Thomas, 2025; United Nations Human Rights Council, 2025).

Нягледзячы на маштаб гэтых падзей, эмпірычныя даследаванні наступстваў для здароўя і перажытага досведу тых, каго яны закранулі, застаюцца абмежаванымі. Javakhishvili et al. (2023) апісалі распрацоўку лічбавай платформы псіхічнага здароўя Samorotosh для людзей, закранутых палітычнымі рэпрэсіямі ў Беларусі, і адныя з першых зрабілі рэцэнзаванае апісанне псіхалагічных патрэб, у выніку рэпрэсій пасля 2020 года. Kazakou і Thomas (2025) задакументавалі ўстойлівы страх, траўму, звязаную з назіраным і перажытым гвалтам, і незадаволеную патрэбу ў псіхалагічнай падтрымцы сярод беларусаў у выгнанні, аднак іх выбарка прадстаўляла хутчэй шырэйшую беларускую дыяспару, чым спецыяльна былых палітычных зняволеных. Korshunau (2024) даследаваў калектыўную траўму ў беларускім грамадстве пасля 2020 года і апісаў шырокі траўматычны досвед і працяглую рэтраўматызацыю на ўзроўні грамадства. Shulitskaya і Matonytė (2025) прааналізавалі досвед жанчын, зняволеных па палітычных матывах у Беларусі, і задакументавалі фізічны дыскамфорт, мэтанакіраванае прыніжэнне і псіхалагічны ціск. У сукупнасці гэтыя даследаванні пацвярджаюць значны псіхалагічны ўплыў рэпрэсій пасля 2020 года. Аднак яны не даюць сістэматычных даных пра распаўсюджанасць і структуру катаванняў і жорсткага абыходжання, успрынятыя мэты гвалту або суб'ектыўныя стрэсары падчас зняволення сярод былых палітычных зняволеных.

Гэты прабел у ведах важны, бо беларускі кантэкст спалучае некалькі фактараў, звязаных з цяжкай і ўстойлівай псіхалагічнай шкодай: працяглае зняволенне, кумулятыўны досвед многіх формаў фізічнага і псіхалагічнага гвалту, абмежаванне кантакту з блізкімі, інфармацыйную ізаляцыю, адмову ў медыцынскай дапамозе, штрафную ізаляцыю і прымусовую залежнасць ад адміністрацыі ўстановаў. Гэтыя асаблівасці робяць неабходным апісаць не толькі асобныя акты гвалту, але і больш шырокую структуру, якая сама па сабе можа прыводзіць да прымусу, прыніжэння, залежнасці і страты аўтаноміі.

Мэтай гэтага даследавання было апісаць распаўсюджанасць і структуру фізічных і псіхалагічных катаванняў і жорсткага абыходжання, пра якія паведамлілі былыя беларускія палітычныя зняволеныя, што эмігравалі пасля вызвалення. Даследаванне таксама вывучала ўспрыманне рэспандэнтамі мэтай гвалту і асноўныя суб'ектыўныя стрэсары падчас зняволення. Вынікі апытання былі дапоўнены выбраным апавядальным матэрыялам з паўструктураваных інтэрв'ю, каб лепей зразумець значэнне колькасных заканамернасцей і захаваць уласныя апісанні ўмоў зняволення, зробленыя тымі, хто іх перажыў.

Метады

Дызайн даследавання

У гэтым артыкуле прадстаўлены папярочны (крос-секцыйны) аналіз даных апытання былых беларускіх палітычных зняволеных, дапоўнены паўструктураванымі інтэрв'ю, якія выкарыстоўваліся для кантэкстуалізацыі і ілюстрацыі колькасных вынікаў. У яго ўключаны толькі ўдзельнікі з досведам, паводле паведамленняў, палітычна матываванага пазбаўлення волі ў Беларусі.

Азначэнні

Ключавыя тэрміны выкарыстоўваюцца наступным чынам. Катаванне адпавядае Артыкулу 1 Канвенцыі ААН супраць катаванняў: наўмыснае прычыненне моцнага фізічнага або псіхічнага болю ці пакут дзяржаўнай службовай асобай, або з яе ведама ці маўклівай згоды, для такіх мэт, як атрыманне інфармацыі або прызнання, пакаранне, запалохванне, прымус ці дыскрымінацыя (United Nations, 1984). Жорсткае абыходжанне азначае жорсткае, нялюдскае ці зневажальнае абыходжанне або пакаранне, забароненае той жа Канвенцыяй, але якое не адпавядае ўсім вызначальным элементам катавання — напрыклад, калі адсутнічае патрабаваная цяжкасць або пэўная мэта; згодна са стандартным ужываннем у гэтай сферы, тэрмін «катаванні і жорсткае абыходжанне» выкарыстоўваецца як парасонавы тэрмін, які ахоплівае гэты дыяпазон дзеянняў. Дарослы азначае асобу ва ўзросце 18 гадоў і старэйшую.

Утрыманне ў адзіночнай камеры адпавядае Мінімальным стандартным правілам ААН абыходжання з зняволенымі, Правілам Нельсана Мандэлы: утрыманне на працягу 22 гадзін і болей у суткі без значнага чалавечага кантакту, прычым больш за 15 паслядоўных дзён разглядаецца як працяглае ўтрыманне ў адзіночнай камеры (United Nations, 2015). У гэтым даследаванні яно аперацыйналізавалася як памяшчэнне ў дысцыплінарную штрафную камеру (штра-

фны ізалятар, ШЫЗА) або памяшканне камернага тыпу (ПКТ). Апытанне асобна не фіксавала недысцыплінарныя формы адзіночнага ўтрымання ў камеры. Паколькі вымярэнны канструкт уяўляў сабой дысцыплінарнае памяшчэнне, тэрміны «ўтрыманне ў адзіночнай камеры» і «штрафная ізаляцыя» ў гэтым артыкуле выкарыстоўваюцца як узаемазамяняльныя.

Установы зняволення, згаданыя ў гэтым артыкуле, адпавядаюць структуры постсавецкай пенітэнцыярнай сістэмы. Следчы ізалятар (СІЗА) утрымлівае людзей падчас следства і суда. Пасля вынясення прысуду большасць тэрмінаў адбываецца ў папраўчай калоніі — ахоўным комплексе, у якім зняволеныя жывуць у агульных памяшканнях казарменнага тыпу і, як правіла, прызначаюцца на працу, прычым рэжым градуеся па строгасці. Турма, наадварот, з'яўляецца больш строгай установай камернага тыпу, прызначанай для найбольш цяжкіх злачынстваў або якая выкарыстоўваецца як больш жорсткі рэжым. Папраўчая ўстанова адкрытага тыпу дзейнічае ў паўадкрытым рэжыме з меншымі абмежаваннямі перамяшчэння.

Удзельнікі і працэс пошуку

Удзельнікамі, якія адпавядалі крытэрыям, былі дарослыя, што паведамлілі пра крымінальны пераслед па палітычных матывах у Беларусі, досвед утрымання пад вартай або зняволення і наступную міграцыю з Беларусі пасля вызвалення з прычыны рызыкі далейшага пераследу. Набор праводзіўся праз сеткі, звязаныя з былымі палітычнымі зняволенымі, супольнасці беларускай дыяспары, ініцыятывы грамадзянскай супольнасці і асабістыя кантакты. Запрашэнні да ўдзелу распаўсюджваліся анлайн праз прыватную камунікацыю і суполкавыя каналы. Незалежная праверка кожнай прававой справы не праводзілася па меркаваннях бяспекі і фактычнай магчымасці.

Апытанне і інтэрв'ю адбываліся ў перыяд з 17 лютага па 31 мая 2025 года. Набор даных змяшчаў 77 прыдатных запісаў апытання ад былых беларускіх палітычных зняволеных, якія мігравалі пасля вызвалення. Паколькі запрашэнні распаўсюджваліся праз каналы грамадзянскай супольнасці, дыяспары і прыватныя суполкі, колькасць людзей, якія атрымалі запрашэнне, вызначыць было немагчыма, як і паказчык водгуку. З-за адчувальнасці тэмы і практычнай складанасці паўторнага кантакту з рэспандэнтамі часткова запоўненыя апытальнікі былі захаваныя. Таму аналізы праводзіліся, у тым ліку, на аснове наяўных выпадкаў, і назоўнік паведамляецца для кожнай зменнай. Фармальны разлік памеру выбаркі для гэтага мэтанакіраванага аналізу не пра-

водзіўся; былі ўключаны ўсе прыдатныя запісы, даступныя падчас перыяду збору даных.

Працэдуры апытання і інструменты

Даныя збіраліся з дапамогай уласнага апытальніка, распрацаванага даследчай групай. У ім выкарыстоўваліся бэкэнд на Laravel (PHP), фронтэнд на React і база даных MySQL, а працаваў ён на серверы Ubuntu, размешчаным лакальна і кантраляваным даследчай групай, так што адказы не перадаваліся і не захоўваліся ніводным староннім правайдарам. Індывідуалізаваныя спасылкі доступу распаўсюджваліся сярод удзельнікаў праз праграму абмену паведамленнямі Telegram. Больш шырокае даследаванне ўключала некалькі псіхаметрычных інструментаў. У гэтым артыкуле аналіз абмежаваны зменнымі, непасрэдна звязанымі з досведам затрымання, утрымання пад вартай, зняволення і пасляпенітэнцыярнай міграцыі. Поўны апытальнік, уключаючы тэкст добраахвотнай згоды, прыведзены ў Дадатковым файле S2.

Раздзелы апытання, выкарыстаныя ў гэтым артыкуле, ахоплівалі сацыяльна-дэмаграфічныя характарыстыкі, узровень адукацыі, час у эміграцыі, працягласць зняволення, працягласць дасудовага ўтрымання пад вартай, час паміж вызваленнем і эміграцыяй, гвалт падчас затрымання, утрыманне ў адзіночнай камеры, фізічны і псіхалагічны гвалт або катаванні падчас зняволення, суіцыдальныя думкі і самапашкодванні ў месцах зняволення, успрынятыя асноўныя стрэсары падчас зняволення і погляды рэспандэнтаў на мэта гвалту. Некаторыя пункты апытання таксама дазвалялі адказы ў свабоднай форме. Гэтыя адказы выкарыстоўваліся як кароткія апавядальныя ілюстрацыі пэўных колькасных вынікаў.

Катэгорыі фізічных і псіхалагічных катаванняў і жорсткага абыходжання былі складзеныя як спецыфічны для праекта чэк-ліст, які абапіраўся на рамкі перагледжанага Стамбульскага пратакола і на папярэднія даследаванні палітычнага зняволення (Maercker & Schützwohl, 1997; United Nations, 2022), з дадатковымі кантэкстна-спецыфічнымі пунктамі, якія адлюстроўваюць беларускае пенітэнцыярнае асяроддзе. Катэгорыі распрацоўваліся з удзелам псіхіятраў, псіхалагаў і былых палітычных зняволеных, а апытальнік прайшоў пілотнае тэставанне на зручнасць выкарыстання перад запускам; дадатковыя падрабязнасці прыведзены ў чэк-лісце CHERRIES (Eysenbach, 2004; Дадатковы файл S1).

Пункты пра катаванні і жорсткае абыходжанне аналізаваліся як самастойна паведамленыя бінарныя зменныя. Агульныя фізічныя катаванні або жорсткае абыходжанне і псіхалагічныя катаванні або жорсткае абыходжанне кадзіраваліся як прысутныя, калі рэспандэнт адзначалі пры-

намсі адзін пункт у адпаведным блоку. Кумулятыўны бал псіхалагічнага гвалту разлічваўся як колькасць адзначаных катэгорый псіхалагічнага гвалту. Суб'ектыўныя стрэсары ацэньваліся па шкале 0–5, а ацэнкі 4 або 5 выкарыстоўваліся для апісання высокай суб'ектыўнай цяжкасці. Успрынятыя мэты гвалту аналізаваліся як пункты з магчымасцю мноства адказаў.

Каб зменшыць ціск справаздачнасці, удзельнікі маглі прапусіць пытанні, а часткова запоўненыя апытальнікі захоўваліся і да іх можна было вярнуцца праз некаторы час. Спецыфічныя для зменных назоўнікі паведамляюцца на працягу ўсяго раздзела «Вынікі». Матэрыял інтэрв'ю выкарыстоўваўся толькі для кантэкстуалізацыі вынікаў апытання і не выкарыстоўваўся для ацэнкі распаўсюджанасці.

Працэдуры інтэрв'ю

Каб дапоўніць матэрыял апытання, было праведзена шэсць паўструктураваных інтэрв'ю з былымі беларускімі палітычнымі зняволенымі з той жа папуляцыі. Асоб для інтэрв'ю запрашалі персанальна, у момант распаўсюджвання апытання, узяць удзел у інтэрв'ю пасля запаўнення апытальніка; паколькі апытанне было ананімным, іх удзел у інтэрв'ю нельга было звязаць з якім-небудзь запісам апытання, і немагчыма было пацвердзіць, ці запоўніў дадзены суразмоўца апытанне. Інтэрв'ю праводзіліся двума кваліфікаванымі псіхолагамі — абадва беларусы, што жывуць у эміграцыі, з прафесійным досведам у сферы пасттраўматычнага стрэсу і ў падтрымцы адаптацыі былых палітычных зняволеных; як практыкуючыя псіхолагі яны былі звязаны прафесійнымі стандартамі канфідэнцыяльнасці і не мелі папярэдняга асабістага знаёмства з удзельнікамі. Інтэрв'ю праводзіліся анлайн з дапамогай Zoom з уключанымі камерамі, каб інтэрв'юер і ўдзельнік маглі бачыць адзін аднаго, і праходзілі па-руску ці па-беларуску ў залежнасці ад пераваг удзельніка; запісваўся толькі гук. Перад кожным інтэрв'ю ўдзельнікі атрымлівалі інфармацыю пра мэты даследавання, тэмы для абмеркавання, добраахвотны характар удзелу і магчымасць паўзы ці спынення ў любы момант, і на пачатку кожнай сесіі атрымлівалася вусная інфармаваная згода, уключаючы згоду на аўдыязапіс.

Гайд інтэрв'ю быў сканцэнтраваны на некалькіх загадзя вызначаных даменах: доступ да інфармацыі і кантакт з блізкімі падчас зняволлення, штодзённыя ўмовы жыцця і гігіена, доступ да медыцынскай дапамогі, узаемадзеянне з адміністрацыйнай установы і ўспрынятыя кароткатэрміновыя і доўгатэрміновыя наступствы зняволлення. Такая структура дазваляла інтэрв'ю прытрымлівацца агульнай рамкі, пакідаючы месца для ўдзельнікаў, каб яны маглі больш падрабязна спыніцца на пытаннях, якія лічылі цэнтральнымі.

Аўдыязапісы былі транскрыбіраваны ў тэкст і зверены з аўдыязапісамі на дакладнасць. У гэтым артыкуле інтэрв'ю не выкарыстоўваліся для фармальнага якаснага кадзіравання або тэматычнага аналізу. Замест гэтага выбраныя цытаты выкарыстоўваліся, каб забяспечыць кантэкст для вынікаў апытання, растлумачыць значэнне пэўных колькасных заканамернасцей і захаваць уласныя апісанні ўдзельнікамі ўмоў зняволлення і іх наступстваў. Цытаты ў беларускамоўнай версіі артыкула былі перакладзены з рускай мовы або пакінутыя ў арыгінальнай беларускай форме.

Бяспека даных і этычныя аспекты

Апытанне было ананімным: яно не збірала імёнаў, кантактных даных або іншай непасрэдна ідэнтыфікуючай інфармацыі. Спасылкі доступу былі індывідуалізаванымі і дасылаліся атрымальнікам персанальна, аднак прадстаўляліся толькі з выпадковымі токенамі, якія дазвалялі аднавіць часткова запоўнены апытальнік і прадухілялі паўторную адпраўку; яны не фіксавалі асобу атрымальніка. Платформа апытання захоўвала даныя ў абароненым асяроддзі з абмежаваным адміністрацыйным доступам. Запісы і транскрыпты інтэрв'ю захоўваліся асобна ад іншых матэрыялаў даследавання, і доступ да іх мелі толькі ўпаўнаважаныя члены даследчай групы.

Даследаванне праводзілася ў адпаведнасці з міжнароднымі этычнымі стандартамі для даследаванняў з удзелам людзей. Праатакол даследавання і працэдуры бяспекі ўдзельнікаў былі разгледжаны Цэнтрам міграцыйных даследаванняў Універсітэта імя Адама Міцкевіча ў Познані. Пасля падрабязных кансультацый з даследчай групай Цэнтр выдаў станоўчае этычнае заключэнне і заключэнне па бяспецы 11 мая 2025 года. Паколькі даследаванне закранала траўматычны досвед, удзельнікі былі загадзя праінфармаваны, што яны могуць прапусціць любое пытанне ці выйсці на любым этапе без наступстваў. Кантактныя даныя двух псіхолагаў прадстаўляліся кожнаму ўдзельніку разам са спасылкай на апытанне, каб любы, хто адчувае дыстрэс, мог непасрэдна дамовіцца пра ананімную кансультацыю. Паколькі гэтыя кансультацыі былі ананімнымі, іх выкарыстанне не фіксавалася. Трое ўдзельнікаў, якія прыпынілі апытальнік, звязаліся з менеджарам праекта праз праграму абмену паведамленнямі, каб запытаць псіхіятрычную кансультацыю ў дадатак да псіхалагічнай падтрымкі, і гэтыя кансультацыі былі арганізаваны.

Статыстычны аналіз

Колькасны аналіз у гэтым артыкуле быў апісальным і разведвальным. Катэгарыяльныя зменныя рэзюмаваліся як колькасць і працэнты. Бесперапынныя і парадкавыя зменныя

мелі ненармальнае размеркаванне і апісваліся з дапамогай медыяны і міжквартыльнага размаху (IQR) або дыяпазону, у залежнасці ад прыдатнасці.

Параўнанні паміж падгрупамі ў межах выбаркі праводзіліся ў залежнасці ад узроўню і размеркавання даных. Паколькі некаторыя ячэйкі табліц спалучанасці мелі нізкія частоты, для катэгарыяльных зменных выкарыстоўваўся дакладны тэст Фішэра. Для парадкавых зменных і для бесперапынных зменных, якія не адпавядалі размеркавальным дапушчэнням, выкарыстоўваліся непараметрычныя рангавыя тэсты, уключаючы U-тэст Мана-Уітні і тэст Крускала-Уоліса. Статыстычная значнасць вызначалася як двухбаковае значэнне p ніжэй за 0,05. Параўнанні па полу на ўзроўні асобных пунктаў для катэгорый фізічнага і псіхалагічнага гвалту былі разведвальнымі, некарэктаванымі на множныя параўнанні і інтэрпрэтаваліся як намінальныя вынікі. Паколькі памеры падгруп былі малымі, гэтыя параўнанні варты інтэрпрэтаваць з асцярожнасцю. Прапушчаныя даныя апрацоўваліся метадам аналізу наяўных выпадкаў. Імпутцыя не выконвалася. Спецыфічныя для зменных назоўнікі паведамляюцца ў тэксце і табліцах. Прапушчаныя даныя на ўзроўні асобных пунктаў былі мінімальнымі. Падрабязныя пытанні пра фізічнае і псіхалагічнае жорсткае абыходжанне прад'яўляліся толькі тым рэспандэнтам, якія паведамлілі пра досвед кожнай катэгорыі (адпаведна 68 і 74 з 77), а ўсе шэсць пунктаў пра цяжкасць стрэсараў запоўнілі 73 з 77; сярод рэспандэнтаў, якія пачыналі раздзел, кожны пункт у ім быў запоўнены. З 49 зменных на ўзроўні асобных пунктаў, выкарыстаных для ацэнак распаўсюджанасці (19 фізічных, 24 псіхалагічных і 6 пунктаў пра стрэсары), 67 з 77 рэспандэнтаў (87,0%) не мелі прапушчаных адказаў, а медыяна колькасці прапушчаных пунктаў на аднаго рэспандэнта складала 0 (дыяпазон ад 0 да 49). Колькасць рэспандэнтаў без адказу на дадзены пункт вар'іравалася ад 3 да 9 (медыяна 3 з 77). Гэтыя прабелы адлюстроўваюць фільтравальныя пытанні і невялікую колькасць рэспандэнтаў, якія не запоўнілі пазнейшыя раздзелы, а не разрозненую адсутнасць адказаў на асобныя пункты. Для асноўных ацэнак распаўсюджанасці 95% даверчыя інтэрвалы разлічваліся метадам Уілсана.

Для аналізаў, звязаных з многымі параўнаннямі паміж асобнымі пунктамі стрэсараў, для кантролю ўзроўню хібных адкрыццяў прымянялася працэдура Бенджаміні-Хоберга. Адрозненні ў ацэненай цяжкасці паміж шасцю загадзя вызначанымі стрэсарамі тэставаліся з дапамогай тэсту Фрыдмана; там, дзе ён быў значным, для парных параўнанняў выкарыстоўваўся крытэрыі Уілкаксана для звязаных выбараў з папраўкай Холма.

Усе колькасныя аналізы праводзіліся ў Jamovi версіі 2.7.

Вынікі

Характарыстыкі выбаркі

Аналітычная выбарка ўключала 77 былых беларускіх палітычных зняволеных, якія паведамлілі пра крымінальны пераслед па палітычных матывах і міграцыю з Беларусі пасля вызвалення, каб пазбегнуць далейшага пераследу. Няпоўныя апытальнікі былі захаваны, і таму назоўнік вар'іруецца ў розных аналізах.

Жанчыны складалі 32,5% выбаркі, а мужчыны — 67,5%. Медыяна ўзросту складала 37 гадоў (IQR ад 33 да 45). Большасць рэспандэнтаў мелі вышэйшую адукацыю (63,6%), 33,8% мелі сярэдняю адукацыю і 2,6% — базавую. Медыяна часу, праведзенага ў эміграцыі, складала 11 месяцаў (IQR ад 6 да 21), медыяна працягласці зняволення — 30 месяцаў (IQR ад 24 да 36), медыяна працягласці дасудовага ўтрымання пад вартай — 12 месяцаў (IQR ад 5 да 25), а медыяна часу паміж вызваленнем і эміграцыяй — 3 месяцы (IQR ад 0 да 5). Тры чвэрці рэспандэнтаў пакінулі Беларусь на працягу пяці месяцаў пасля вызвалення. Удзельнікі запаўнялі апытанне ў медыяне праз 14 месяцаў пасля вызвалення (IQR 8,5–26) і 11 месяцаў пасля эміграцыі (IQR 6–21).

Затрыманне і дасудовае ўтрыманне пад вартай

Пра гвалт падчас затрымання паведамлілі 66 з 77 рэспандэнтаў (85,7%, 95% ДІ 76,2–91,8). Пра ўтрыманне ў адзіночнай камеры падчас дасудовага ўтрымання пад вартай паведамлілі 17 з 66 рэспандэнтаў, або 25,8%. Пра вызваленне адразу пасля суда, з залічэннем часу дасудовага ўтрымання пад вартай у тэрмін пакарання, паведамлілі 10 з 69 рэспандэнтаў, або 14,5%. У бягучым наборы даных адрозненняў па полу ў гвалце падчас затрымання ці ўтрымання ў адзіночнай камеры да суда не выяўлена.

«Падчас затрымання ўжывалі помпавыя стрэльбы з гумовым дрэбам, білі нагамі і электрашокерам. Распылялі ў твар слёзаточывы газ». (Рэспандэнт 41)

Суб'ектыўная прадказальнасць затрымання вар'іравалася. Сорок працэнтаў рэспандэнтаў апісалі затрыманне як нечаканае прынамсі ў нейкай ступені. Калі адказы ў свабоднай форме былі згрупаваны ў тры катэгорыі, 26,7% апісалі затрыманне як цалкам нечаканае, 45,3% казалі, што лічылі яго верагодным, а 28,0% казалі, што чакалі яго. Такім чынам, для большасці рэспандэнтаў затрыманне было прынамсі часткова нечаканым. Жанчыны (48%) часцей апісвалі затрыманне як цалкам нечаканае, чым мужчыны (17%), тады як мужчыны (52%) у параўнанні з жанчынамі (30%)

Табліца 1. Характарыстыкі выбаркі

Характарыстыка	n (%) або медыяна (IQR)	Дыяпазон, n
Пол		n=77
Жанчыны	25 (32,47%)	
Мужчыны	52 (67,53%)	
Узрост, гады	37,0 (33–45)	21–69; n=77
Адукацыя		n=77
Вышэйшая	49 (63,64%)	
Сярэдняя	26 (33,77%)	
Базавая	2 (2,6%)	

Міграцыйная і пенітэнцыярная гісторыя

Час у эміграцыі, месяцы	11 (6–21)	0–50; n=76
Працягласць зняволення, месяцы	30,0 (24–36)	0–138; n=77
Час у дасудовым утрыманні пад вартай, месяцы	12 (5–25)	1–60; n=73
Час ад вызвалення да эміграцыі, месяцы	3,0 (0–5)	0–43; n=74
Час ад вызвалення да ацэнкі, месяцы	14,0 (8,5–26)	1–52; n=75

Заўвага. IQR — міжквартыльны размах.

часцей траплялі ў прамежжавую катэгорыю (тэст Крускала–Уоліса $\chi^2 = 4,457$, $p = 0,0348$).

«Я не чакала, што па мяне могуць прыехаць... Калі прыехалі, мяне ўсю ўнутры трэсла ад страху і перажывання за дачку. Я разумела, што сёння дадому не вярнуся і што маё жыццё цяпер перавернута назаўсёды». (Рэспандэнтка 68)

Свабодныя тэкставыя адказы апісвалі як раптоўнае затрыманне, так і больш працяглы перыяд чакання. Некаторыя ўдзельнікі пісалі, што разумелі палітычныя рызыкі, але ўсё роўна не чакалі той ступені гвалту, які прымяняўся падчас затрымання. Іншыя апісвалі імгненнае адчуванне, што звычайнае жыццё скончылася ў момант затрымання.

Зняволенне і ўтрыманне ў адзіночнай камеры

Медыяна часу, праведзенага ва ўтрыманні пад вартай або зняволенні, склала 30 месяцаў. Мужчыны мелі больш працяглая тэрміны, чым жанчыны, з медыяннымі значэннямі 34 і 24 месяцы адпаведна ($p = 0,043$). Рэспандэнты паведамлялі пра досвед розных формаў пазбаўлення волі, уключаючы следчыя ізалятары, калоніі, турмы, установы адкрытага тыпу і вызваленне непасрэдна пасля суда. Паколькі некаторыя рэспандэнты прайшлі праз больш чым адну ўстанову, назоўнікі адрозніваюцца ў розных аналізах умоў зняволення.

Сярод рэспандэнтаў з досведам калоніі 18 з 35, або 51,4%, прынамсі аднойчы былі памешчаны ў адзіночную ізаляцыю. Гэты досвед быў больш частым сярод мужчын, чым жанчын, — 64,0% супраць 20,0% ($p = 0,027$, дакладны тэст Фішэра). Медыяна сумарнай працягласці ўтрымання ў адзіночнай камеры ў калоніі склала 13 дзён, адзін рэспандэнт паведаміў пра 360 дзён, а ва ўсіх астатніх было менш за 66 дзён. Сярод рэспандэнтаў з досведам турмы 11 з 32 (34,4%) паведамлілі пра ўтрыманне ў адзіночнай камеры. У гэтай падгрупе медыяна працягласці ўтрымання ў адзіночнай камеры склала 20 дзён з дыяпазонам ад 7 да 170 дзён. Ва ўсіх формах пенітэнцыярнага пакарання 38 з 73 (52,1%, 95% ДІ 40,8–63,1) рэспандэнтаў паведамлілі прынамсі пра адзін перыяд штрафной ізаляцыі.

Апавяданні з інтэрв'ю былі сугучныя гэтым даным. Адзін былы палітычны зняволены апісаў рэжым для палітычных зняволеных як асобны ад рэжыму астатніх у месцах зняволення, з адрознымі правіламі перамяшчэння, харчавання і дысцыплінарных мер. Іншы апісаў адміністрацыю як адкрыта прадудзятую з першых дзён у ўстанове.

Фізічныя катаванні і жорсткае абыходжанне

З 77 рэспандэнтаў, якія адказалі на пытанні пра ўмовы зняволення, 68 (88,3%, 95% ДІ 79,3–93,7) паведамлілі прынамсі пра адну форму фізічных катаванняў або фізічнага жорсткага абыходжання падчас зняволення. Найбольш частымі катэгорыямі былі прымусовае распрананне і зневажальныя працэдуры, пра якія паведамлілі 49 рэспандэнтаў (72,1%);

«Поўнае распрананне і дэманстрацыя ніжняй бялізны адбываліся са мной сотні разоў... гэта фіксавалася камерай відэазапірання... падчас судова гэта было “групавое” распрананне». (Рэспандэнтка 70)

прымусовыя балючыя ці ненатуральныя позы, пра якія паведамлілі 34 (50,0%);

«Перамяшчэнні па ізалятары часовага ўтрымання для “палітычных” крымінальных — у позе “ластаўкі”, максімальна нізка, не падымаючы галавы. У папраўчай калоніі № 1 падчас каранціну большую частку дня трэба было стаяць у шэрагу — потым адваліваліся ногі і спіна». (Рэспандэнт 44)

і адзінкавыя ці паўторныя збіванні, прычым найбольш распаўсюджаная катэгорыя збіванняў паведамлялася 30 рэспандэнтамі (44,1%).

Пра прымусовую працу ў небяспечных умовах паведамілі 17 рэспандэнтаў (25,0%).

«Цягаць тоны снегу ў любое надвор’е і пасля лазні з мокрай галавой, дзяўбці лёд, разгружаць тоны гародні-

Табліца 2. Фізічныя катаванні і фізічнае жорсткае абыходжанне падчас зняволення

№	Тып гвалту / жорсткага абыходжання	Усяго, n=68, n (%)	Жанчыны, n=20, n (%)	Мужчыны, n=48, n (%)	p
1	Адзінкавае збіванне	30 (44,1%)	8 (40%)	22 (45,8%)	0,790
2	Збіванне адным чалавекам	6 (8,8%)	1 (5%)	5 (10,4%)	0,662
3	Паўторнае ці сістэматычнае збіванне	2 (2,9%)	0	2 (4,2%)	1,000
4	Збіванне групай асоб	13 (19,1%)	0 (0%)	13 (27,1%)	0,007
5	Прымусовае распрананне і зневажальныя дзеянні	49 (72,1%)	18 (90%)	31 (64,6%)	0,040
6	Прымусовая праца ў небяспечных умовах	17 (25%)	4 (20%)	13 (27%)	0,760
7	Прымусовыя балючыя ці ненатуральныя позы	34 (50%)	11 (55%)	23 (47,9%)	0,791
8	Катаванне электрашокавымі прыладамі	8 (11,8%)	3 (15%)	5 (10,4%)	0,685
9	Удушэнне	8 (11,8%)	2 (10%)	6 (12,5%)	1,000
10	Раненне вострай, колючай ці агнястрэльнай зброяй	1 (1,5%)	0	1 (2,1%)	1,000
11	Медыцынскае ці стаматалагічнае катаванне	4 (5,9%)	1 (5%)	3 (6,3%)	1,000
12	Апёкі гарачымі ці хімічнымі агентамі	1 (1,5%)	0	1 (2,1%)	1,000
13	Сексуальны гвалт	1 (1,5%)	1 (5%)	0	0,294
14	Фармакалагічны гвалт	3 (4,4%)	1 (5%)	2 (4,2%)	1,000
15	Камера без ацяплення зімой	5 (7,4%)	2 (10%)	3 (6,3%)	0,627
16	Катаванне з выкарыстаннем жывёл	4 (5,9%)	3 (15%)	1 (2,1%)	0,073
17	Падвешванне	0	0	0	—
18	Вырыванне пазногцяў або валасоў; калецтва	0	0	0	—
19	Іншае	11 (16,2%)	1 (5%)	10 (20,8%)	0,155

Заўвага. Назоўнікі ў гэтай табліцы адносяцца да рэспандэнтаў, якія паведамілі прынамсі пра адну форму фізічных катаванняў або фізічнага жорсткага абыходжання. Значэнні p — з параўнанняў па полу на ўзроўні асобных пунктаў з дапамогай дакладнага тэсту Фішэра. Падвешванне і вырыванне пазногцяў або валасоў прапаноўваліся як катэгорыі адказу, але іх не адзначыў ніводзін рэспандэнт; тэст значнасці для гэтых пунктаў не праводзіўся (—).

ны, працаваць у нечалавечых умовах на фабрыцы: улетку температура паветра на працоўным месцы была больш за 30 градусаў... вентыляцыя толкам не працуе, яшчэ вельмі пыльна, няма магчымасці памыцца пасля працы». (Рэспандэнтка 54)

Апытальнік адрозніваў формы збівання па двух вымярэннях: «адзінкавае збіванне» і «паўторнае ці сістэматычнае збіванне» адносяцца да асобнага альбо рэгулярнага эпизоду, тады як «збіванне адным чалавекам» і «збіванне групай асоб» адносяцца да колькасці выканаўцаў. «Медыцынскае ці стаматалагічнае катаванне» азначае выкарыстанне медыцынскіх ці стаматалагічных працэдур для прычынення болю, напрыклад карнае выдаленне зубоў, а «фармакалагічны гвалт» — прымусовае ўвядзенне лекаў ці іншых рэчываў. Поўнае фармуляванне пунктаў прыведзена ў Дадатковым файле S2.

Менш частымі, але ўсё ж задакументаванымі формамі былі электрашокі, удусенне, медыка-стаматалагічнае злоўжыванне, сексуальны гвалт, фармакалагічны гвалт, халодныя камеры зімой і выкарыстанне жывёл.

«Некалькі разоў у карцары пускаюць сабаку на цябе, каб яна ледзь не магла на цябе ўскочыць». (Рэспандэнтка 98)

Два адрозненні па полу дасягнулі намінальнай статыстычнай значнасці ў гэтым блоку. Пра збіванне групай паведамлялі толькі мужчыны (27,1% мужчын супраць 0% жанчын, $p = 0,007$). Прымусовае распрананне і зневажальныя працэдурны былі больш частымі сярод жанчын, чым мужчын (90,0% супраць 64,6%, $p = 0,040$). Іншыя адрозненні не былі статыстычна значнымі.

Матэрыял інтэрв'ю дапамагае зразумець, што некаторыя з гэтых катэгорый азначалі на практыцы. Адзін удзельнік апісаў паўторнае прыніжэнне праз прымусовае распрананне і прысяданні перад супрацоўнікамі ўстановы і іншымі зняволенымі. Іншы апісаў каранцін у калоніі простымі словамі: «нам зусім не давалі мыцца».

Псіхалагічныя катаванні і жорсткае абыходжанне

Псіхалагічныя катаванні або псіхалагічнае жорсткае абыходжанне былі яшчэ больш распаўсюджанымі. Сярод 74 рэспандэнтаў, якія адказалі на гэты блок, 73 (98,6%, 95% ДІ 92,7–99,8) паведамлілі прынамсі пра адзін такі досвед. Найбольш частымі формамі былі пастаяннае штучнае асвятленне ў камеры, пра якое паведамлілі 59 рэспандэнтаў (79,7%); экстрэ-

мальныя ўмовы, такія як спякота, холад ці цемра, пра якія паведамлілі 49 (66,2%);

«Памяшчэнне ў камеры, моцна заселеныя бласчыцамі... утрыманне ў памяшканнях са слабым доступам кіслароду. Утрыманне вялікай колькасці людзей у малых памяшканнях. Несвоечасовае аказанне медыцынскай дапамогі. Адмовы ў душы ў належны тэрмін... Сон на голых дошках. Утрыманне ў антысанітарных умовах...». (Рэспандэнт 24)

адмова ў медыцынскай дапамозе, пра якую паведамлілі 48 (64,9%);

«Пастаянна — ні ў ІЧУ, ні ў СІЗА, ні ў калоніі медыцынская дапамога не аказвалася. Каб дабіцца абязбольвальнай таблеткі, трэба было прайсці праз прыніжэнні». (Рэспандэнтка 54)

аб абразях паведамлілі 45 (60,8%); аб пазбаўленні сну паведамлілі 44 (59,5%); аб грызунах ў камерах паведамлілі 44 (59,5%); аб перапоўненых камерах паведамлілі 41 (55,4%); аб абмежаваным кантакце і доступу да інфармацыі паведамлілі 41 (55,4%);

«У ЦІП і ІЧУ поўная інфармацыйная ізаляцыя. У “палітычных” камерах няма ні кніг, ні красвордаў, увогуле нічога, каб заняць розум. Мы чыталі этыкеткі з адзення адно аднаго, і гэта было задавальненнем». (Рэспандэнт 44)

і пагрозы забойства ці іншага гвалту, пра якія паведамлілі 40 (54,1%).

«Супрацоўнікі АМАПа пагражалі пасадыць маю маці і жонку ў турму, а дзяцей “выхавае дзяржава”. Матывала гэта тым, што ім цяпер усё можна». (Рэспандэнт 26)

Кумулятыўны цяжар псіхалагічнага гвалту быў значным. Сярод 73 рэспандэнтаў, якія паведамлілі прынамсі пра адну такую форму, сярэдняя колькасць адзначаных катэгорый складала 10. Пра тры і болей формы паведамлілі 91,8%, пра пяць і болей — 80,8%, а пра дзесяць і болей — 40 з 73 рэспандэнтаў (54,8%, 95% ДІ 43,4–65,7). Найбольш часта паведамляемымі формамі былі камера з пастаянным штучным асвятленнем (79,7%), экстрэмальныя ўмовы ўтрымання, такія як спякота, холад ці цемра (66,2%), адмова ў

Табліца 3. Псіхалагічныя катаванні і псіхалагічнае жорсткае абыходжанне падчас зняволення

№	Тып гвалту / жорсткага абыходжання	Усяго, n=74, n (%)	Жанчыны, n=23, n (%)	Мужчыны, n=51, n (%)	p
1	Імітацыя расстрэлу	1 (1,35%)	0	1 (1,96%)	1,000
2	Сэнсарная дэпрывацыя	5 (6,76%)	2 (8,7%)	3 (5,88%)	0,643
3	Гукі катаванняў ці крыкі іншых людзей	15 (20,27%)	3 (13,04%)	12 (23,53%)	0,365
4	Пастаянны гукавы ўплыў (шум, гучная музыка і г.д.)	30 (40,54%)	10 (43,48%)	20 (39,22%)	0,801
5	Камера без доступу да дзённага святла	42 (56,76%)	12 (52,17%)	30 (58,82%)	0,621
6	Камера з пастаянным штучным асвятленнем	59 (79,73%)	18 (78,26%)	41 (80,39%)	1,000
7	Абмежаванне кантакту і доступу да інфармацыі	41 (55,41%)	15 (65,22%)	26 (50,98%)	0,316
8	Забарона карыстацца туалетам ці душам	23 (31,08%)	9 (39,13%)	14 (27,45%)	0,416
9	Адсутнасць прадметаў асабістай гігіены	29 (39,19%)	13 (56,52%)	16 (31,37%)	0,070
10	Утрыманне ў адзіночнай камеры	28 (37,84%)	6 (26,09%)	22 (43,14%)	0,201
11	Перапоўненая камера	41 (55,41%)	9 (39,13%)	32 (62,75%)	0,078
12	Камера з грызунамі	44 (59,46%)	14 (60,87%)	30 (58,82%)	1,000
13	Пазбаўленне сну	44 (59,46%)	14 (60,87%)	30 (58,82%)	1,000
14	Сон па чарзе	25 (33,78%)	4 (17,39%)	21 (41,18%)	0,063
15	Экстрэмальныя ўмовы ўтрымання (спякота, холад, цемра)	49 (66,22%)	14 (60,87%)	35 (68,63%)	0,598
16	Голад ці смага	19 (25,68%)	7 (30,43%)	12 (23,53%)	0,572
17	Адмова ў медыцынскай дапамозе	48 (64,86%)	13 (56,52%)	35 (68,63%)	0,430
18	Пагрозы (забойства, гвалт, рэпрэсіі і г.д.)	40 (54,05%)	11 (47,83%)	29 (56,86%)	0,615
19	Абразы	45 (60,81%)	16 (69,57%)	29 (56,86%)	0,441
20	Назіранне фізічнага гвалту над іншымі ў месцах зняволення	30 (40,54%)	11 (47,83%)	19 (37,25%)	0,448
21	Назіранне псіхалагічнага гвалту над іншымі ў месцах зняволення	8 (10,81%)	4 (17,39%)	4 (7,84%)	0,245
22	Чулі, як іншыя ў месцах зняволення падвяргаліся фізічнаму гвалту	36 (48,65%)	11 (47,83%)	25 (49,02%)	1,000
23	Чулі, як іншыя ў месцах зняволення падвяргаліся псіхалагічнаму гвалту	12 (16,22%)	7 (30,43%)	5 (9,8%)	0,040
24	Іншае	10 (13,51%)	3 (13,04%)	7 (13,73%)	1,000

Заўвага. Назоўнікі ў гэтай табліцы адносяцца да рэспандэнтаў, якія адказалі на блок пра псіхалагічны гвалт. Значэнні p — з параўнанняў па полу з дапамогай дакладнага тэсту Фішэра. «Забарона карыстацца туалетам ці душам» фіксуе паведамленую адмову ў доступе да туалета ці душа і не адрознівае поўную забарону ад жорсткага абмежавання. Поўнае фармуляванне пунктаў прыведзена ў Дадатковым файле S2.

медыцынскай дапамозе (64,9%) і абразы (60,8%). Такім чынам, псіхалагічны гвалт звычайна паведамляўся як кластар практык, што сустракаліся разам, а не як адзінкавы досвед. Адрозненні па полу былі абмежаванымі. Жанчыны часцей паведамлялі, што чулі, як іншыя ў месцах зняволення падваргаліся псіхалагічнаму гвалту (30,4% супраць 9,8%, $p = 0,040$). Іншыя адрозненні на ўзроўні асобных пунктаў, уключаючы адсутнасць прадметаў асабістай гігіены (56,5% жанчын супраць 31,4% мужчын, $p = 0,070$) і сон па чарзе (41,2% мужчын супраць 17,4% жанчын, $p = 0,063$), не дасягнулі статыстычнай значнасці.

Аповеды з інтэрв'ю адпавядалі гэтай заканамернасці. Адзін былы палітычны зняволены сказаў, што палітычныя зняволеныя былі адрэзаны ад незалежнай інфармацыі, што лісты затрымліваліся ці блакаваліся і што даступныя былі толькі дзяржаўнае тэлебачанне і афіцыйныя навіны. Іншы апісаў логіку медыцынскага абыходжання з палітычнымі зняволенымі рэзкімі словамі: «не лячыць іх».

Суіцыдальныя думкі, самапашкоджанні і спробы самагубства ў месцах зняволення

Пра суіцыдальныя думкі падчас зняволення паведамілі 22 з 73 рэспандэнтаў (30,1%, 95% ДІ 20,8–41,4). Найчасцей яны з'яўляліся ў дасудовым утрыманні пад вартай, дзе 11 з 73 рэспандэнтаў, або 15,1%, указалі на такія думкі. Пра самапашкоджанні паведамілі 9 з 73 рэспандэнтаў (12,3%, 95% ДІ 6,6–21,8). Апісаныя формы ўключалі парэзы запясцяў, адну перадазіроўку псіхатропнымі лекамі, сухую галадоўку і адзін цяжкі выпадак, які запатрабаваў шпітальнага лячэння і хірургічнага накладання швоў на рану. Самапашкоджанні раўнамерна размяркоўваліся паміж дасудовым утрыманнем пад вартай, калоніяй і турмой — па тры выпадкі ў кожнай. Ніводнага такога выпадку не было паведамлена ў ізалятарх часовага ўтрымання ці ва ўстановах адкрытага тыпу. Чацвёрэ рэспандэнтаў паведамілі пра спробы самагубства (5,5%, 95% ДІ 2,2–13,3). Дзве адбыліся ў дасудовым утрыманні пад вартай і ўключалі парэз вен ці перадазіроўку лекамі; адна адбылася ў штрафной ізаляцыі; і адна адбылася ў турме і ўключала спачатку сухую галадоўку, а потым парэз жылаў.

Адзін суразмоўца звязаў асаблівае абыходжанне з лекамі з папярэдняй класіфікацыяй, звязанай з суіцыдальнасцю, і апісаў эпизод як частку больш шырокага пратэсту супраць злоўжыванняў у месцах зняволення. Іншы суразмоўца апісаў устойлівае парушэнне сну пасля вызвалення, заявіўшы, што ён усё яшчэ спіць толькі тры-чатыры гадзіны за ноч. Гэтыя аповеды не даюць колькаснай ацэнкі доўгатэрміно-

вых наступстваў, але яны дапамагаюць растлумачыць, як суіцыдальнасць, страта кантролю і хранічнае парушэнне сну перажываліся рэспандэнтамі.

Суб'ектыўныя стрэсары падчас зняволення

Семдзесят тры з 77 рэспандэнтаў адказалі на пытанне пра найбольш важныя стрэсары зняволення. Кожны з шасці загадзя вызначаных стрэсараў ацэньваўся па шкале ад 0 да 5. Адзінота і разлучэнне з блізкімі атрымалі найвышэйшыя ацэнкі (медыяна 5,0), ацэненыя на 4 ці 5 у 54 з 73 рэспандэнтаў (74,0%, 95% ДІ 62,9–82,7). За імі ішлі ўмовы ўтрымання (медыяна 4,0, ацэнена на 4–5 у 61,6%) і псіхалагічны ціск, уключаючы прыніжэнне, ізаляцыю і пагрозы членам сям'і (медыяна 4,0, ацэнена на 4–5 у 58,9%). Адсутнасць інфармацыі пра ход суда ці працягласць тэрміну, недахоп ежы, вады, сну і медыцынскай дапамогі, а таксама фізічны гвалт ці пагрозы ацэньваліся як некалькі менш цяжкія (медыяна 3,0

Табліца 4. Суб'ектыўная цяжкасць асноўных стрэсараў падчас зняволення

Стрэсар	N	Меды- яна	Дыяпа- зон	Ацэнена на 4–5, %
Адзінота / разлучэнне з блізкімі	73	5,0	0–5	74,0%
Умовы ўтрымання	73	4,0	0–5	61,6%
Псіхалагічны ціск	73	4,0	0–5	58,9%
Адсутнасць інфармацыі пра ход суда / працягласць тэрміну	73	3,0	0–5	43,8%
Недахоп ежы, вады, сну і медыцынскай дапамогі	73	3,0	0–5	34,2%
Фізічны гвалт ці пагрозы	73	3,0	0–5	35,6%

Заўвага. Стрэсары ацэньваліся па шкале 0–5.

Табліца 5. Успрынятыя мэты гвалту і катаванняў

Perceived purpose	n=72	%
Прыніжэнне асобы	59	81,9
Падпарадкаванне / падаўленне асобы	58	80,6
Садысцкія матывы выканаўцаў	47	65,3
Палітычныя погляды	46	63,9
Ідэалагічныя погляды	43	59,7
Прызнанне віны	42	58,3
Прызнанне ў незробленым злачынстве	35	48,6
Атрыманне інфармацыі пра іншую асобу / падзею	33	45,8
Характар меркаванага правапарушэння	26	36,1
Прымус да супрацоўніцтва	25	34,7
Здзелка са следствам / пагадненне пра супрацоўніцтва	19	26,4
Дыскрымінацыя па сацыяльным статусе	3	4,2
Этнічная дыскрымінацыя	3	4,2
Вымаганне грошай / маёмасці	2	2,8
Рэлігійныя перакананні	2	2,8
Сексуальная арыентацыя	2	2,8

для кожнага), ацэненыя на 4–5 у 43,8%, 34,2% і 35,6% рэспандэнтаў адпаведна.

Гэтыя адрозненні ў цяжкасці былі статыстычна надзейнымі ў цэлым (тэст Фрыдмана $\chi^2(5) = 52,0$, $p < 0,001$), хоць эфект быў малым (W Кендала = 0,14). Пасля папраўкі Хо-лма тры найвышэй ацэненыя стрэсары (адзінота і разлучэнне, умовы ўтрымання і псіхалагічны ціск) надзейна не адрозніваліся адзін ад аднаго. Кожны з іх дэманстраваў вышэйшую рангавую цяжкасць, чым фізічны гвалт ці пагрозы і чым недахоп ежы, вады, сну і медыцынскай дапамогі.

Параўнанні цяжкасці стрэсараў па падгрупам былі разведвальнымі і недастаткова магутнымі; ніводнае з 36 параўнанняў для асобных стрэсараў не засталася значным пасля папраўкі на множныя параўнанні.

Матэрыял інтэрв'ю адпавядае гэтым даным: разлучэнне, нявызначанасць і абмежаваная камунікацыя перажываліся як найцяжэйшыя. Адзін удзельнік апісаў турэмнае асяроддзе як «поўны вакуум», дзе супрацоўнікі неаднаразова казалі зняволеным, што пра іх забыліся і што нікому да іх няма справы. Іншы сказаў, што пасля вызвалення ён усё яшчэ адчуваў патрэбу правяраць, ці былі блізкія сваякі нядаўна ў сеціве, бо затрымка лістоў у месцах зняволення пакінула яго з пастаянным страхам, што з імі нешта здарылася.

Успрынятыя мэты гвалту

Семдзесят два рэспандэнты адказалі на пытанне пра ўспрынятую мэту фізічнага ці псіхалагічнага гвалту. Медыяна колькасці адзначаных мэт складала 7 (IQR 5–8, дыяпазон ад 1 да 9), што сведчыць пра тое, што гвалт звычайна ўспрымаўся як той, што адначасова служыў некалькім функцыям, а не адной непасрэднай мэце. Найбольш часта адзначанымі мэтамі былі прыніжэнне (59 з 72 рэспандэнтаў, 81,9%, 95% ДІ 71,5–89,1) і падпарадкаванне ці падаўленне асобы (58 з 72 рэспандэнтаў, 80,6%, 95% ДІ 70,0–88,0). За імі ішлі садысцкія матывы выканаўцаў (65,3%), палітычныя погляды (63,9%), ідэалагічныя погляды (59,7%) і выбіванне прызнання віны (58,3%). Атрыманне інфармацыі пра іншую асобу ці падзею адзначылі 45,8%, а прымус да супрацоўніцтва — 34,7%. Фінансвае вымагальніцтва, этнічную дыскрымінацыю, рэлігійныя погляды, сацыяльны статус і сексуальную арыентацыю паведамлялі рэдка.

У сукупнасці гэтыя адказы сведчаць, што рэспандэнты звычайна разумелі гвалт у месцах зняволення не толькі як спосаб атрымаць паказанні ці падпарадкаванне ў вузкім працэсуальным сэнсе, але і як сродак прыніжэння, дамінавання і разбурэння асабістай ідэнтычнасці. Гэтая інтэрпрэтацыя таксама з'яўлялася ў інтэрв'ю, дзе ўдзельнікі неаднаразова апісвалі турэмны рэжым як пабудаваны вакол прыніжэння, разлучэння і дэманстратыўнай няроўнасці паміж палітычнымі і непалітычнымі зняволенымі.

Абмеркаванне

Гэтае даследаванне дакументуе сістэматычную заканамернасць жорсткага абыходжання, якое пачыналася падчас затрымання, адбывалася на працягу ўсяго зняволення і заставалася актуальным пасля вызвалення і эміграцыі. Адметнай асаблівасцю гэтага даследавання з'яўляецца тое, што ацэнкі праводзіліся адносна рана (праз 11 месяцаў) пасля таго, як удзельнікі пакінулі краіну, што робіць даследаванне ўнікальным. Пра гвалт падчас затрымання паведамлілі 85,7% рэспандэнтаў. Падчас зняволення 88,3% паведамлілі прынамсі

пра адну форму фізічных катаванняў або фізічнага жорсткага абыходжання, а 98,6% паведамлілі прынамсі пра адну форму псіхалагічных катаванняў або псіхалагічнага жорсткага абыходжання. Больш за палову рэспандэнтаў паведамлілі прынамсі пра адзін перыяд штрафной ізаляцыі. Медыяна працягласці зняволення складала 30 месяцаў, пасля чаго большасць рэспандэнтаў пакінулі Беларусь на працягу некалькіх месяцаў. У гэтай выбарцы былых палітычных зняволеных, якія эмігравалі, гэтыя вынікі сведчаць аб інстытуцыяналізаванай заканамернасці рэпрэсій, у якой палітычна матываванае зняволенне і вымушаная міграцыя ўтваралі паслядоўныя этапы адной і той жа траекторыі траўматычнага досведу.

Паведамленыя формы фізічнага гвалту адпавядаюць глабальным даным пра метады катаванняў. Нядаўні сістэматычны агляд і метааналіз 266 даследаванняў, уключаючы 103 604 чалавекі са 105 краін, выявіў, што абмежаваная колькасць метадаў складала большасць паведамленых фізічных катаванняў. Збіванне ці траўма тупым прадметам былі найбольш частымі метадамі, за якімі ішлі катаванні электрычнасцю і галаданне ці абязводжванне (Milewski et al., 2023). У цяперашняй выбарцы паведамляліся збіванні, прымусовыя балючыя позы, электрашокі, удушэнне, уздзеянне экстрэмальных тэмператур і пазбаўленне ежы, сну, медыцынскай дапамогі ці гігіены. Гэтыя метады не былі ўнікальнымі для Беларусі. Яны адпавядаюць добра апісаным глабальным формам пенітэнцыярнага злоўжывання, выкарыстаным тут у палітычна рэпрэсіўным пенітэнцыярным асяроддзі.

Аднак найбольш прыкметнай асаблівасцю цяперашніх вынікаў з'яўляецца шырыня псіхалагічных і зневажальных формаў гвалту. Пра псіхалагічныя катаванні або жорсткае абыходжання паведамлілі амаль усе рэспандэнты, і больш за палову з тых, каго яны закралі, адзначылі дзесяць і больш катэгорый. Пастаяннае штучнае асвятленне, экстрэмальныя ўмовы, адмова ў медыцынскай дапамозе, абразы, пазбаўленне сну, перанаселенасць, абмежаваная камунікацыя, пагрозы і ўздзеянне гвалту над іншымі паведамляліся больш чым паловай рэспандэнтаў, якія адказалі на гэты блок. Гэтая заканамернасць адпавядае перагледжанаму Стамбульскаму пратаколу, які разглядае псіхалагічныя метады і зневажальнае абыходжання як цэнтральныя элементы дакументавання катаванняў і накіроўвае экспертаў ацэньваць умовы ўтрымання, доступ да сям'і і адвакатаў, медыцынскую дапамогу, утрыманне ў адзіночнай камеры, сэнсарныя ўмовы, яркае святло, пазбаўленне сну, прыніжэнне, віну і сорам (United Nations, 2022).

Даныя сведчаць, што псіхалагічныя і так званыя нефізічныя формы гвалту могуць мець наступствы, супастаўныя з наступствамі фізічных катаванняў. Başoğlu і калегі ў дасле-

даванні людзей з былой Югаславіі, якія перажылі катаванні, выявілі значнае перакрыццё паміж фізічнымі катаваннямі і нефізічнымі стрэсарамі, такімі як псіхалагічная маніпуляцыя, зневажальнае абыходжання, аверсіўныя ўмовы навакольнага асяроддзя, прымусовыя позы, ізаляцыя, пагрозы сабе ці сям'і, назіранне катаванняў іншых, пазбаўленне сну і пазбаўленне цялесных функцый. Іх даныя падтрымалі мадэль, у якой да доўгатэрміновых псіхалагічных наступстваў спрыяюць успрыняты дыстрэс і некантралявальнасць, а не адзін толькі фізічны боль (Başoğlu et al., 2007). Канцэптuallyя працы развілі гэтае меркаванне, засяроджваючыся на непрадказальнасці, страце аўтаноміі і замахах на ідэнтычнасць як механізмах, праз якія практыкі зняволення становяцца псіхалагічна разбуральнымі (Başoğlu, 2017; Pérez-Sales, 2016). Цяперашнія вынікі даюць сучасны прыклад такога ўздзеяння ў палітычным зняволенні: гвалт быў убудаваны ў асяроддзе, якое неаднаразова зніжала прадказальнасць, аўтаномію і сацыяльную сувязь.

Найвышэй ацэненыя стрэсары былі стасункавымі і псіхалагічнымі: адзінота і разлучэнне з блізкімі, умовы ўтрымання і псіхалагічны ціск. Гэтыя тры віды ўздзеяння надзейна не адрозніваліся адзін ад аднаго, і кожны быў ацэнены як больш цяжкі, чым фізічны гвалт ці пагрозы, якія ва ўнутрысуб'ектным параўнанні ранжыраваліся ніжэй трох найвышэй ацэненых рэальных і псіхалагічных стрэсараў. Гэта не азначае, што фізічны гвалт быў менш сур'ёзным. Гэта паказвае, што рэспандэнты перажывалі найбольшы цяжар як кумулятыўны і стасунковы: разлучэнне, нявызначанасць, заблакаваная камунікацыя, немагчымасць даведацца, ці ўбяспецы блізкія, і страта кантролю над базавай інфармацыяй. Некалькі іншых фактараў, ніводзін з якіх нельга непасрэдна вывучыць у гэтым наборе даных, таксама могуць спрыяць гэтай заканамернасці. Ацэнка адлюстроўвала, наколькі пакутлівым адчуваўся кожны досвед, а не аб'ектыўную цяжкасць акта, так што форма гвалту магла быць вельмі сур'ёзнай, але ўсё ж ацэньвацца ніжэй па суб'ектыўным дыстрэсе. Стасунковыя стрэсары былі пераважна бесперапыннымі, захоўваючыся на працягу ўсяго зняволення, тады як фізічны гвалт быў звычайна эпизадным, а ацэнка цяжкасці схільная інтэграваць як інтэнсіўнасць, так і працягласць, надаючы працяглым стрэсарам большую суб'ектыўную вагу. Некаторыя рэспандэнты маглі акрамя таго нармалізаваць ці мінімізаваць фізічны гвалт пасля працяглага зняволення, хоць тая ж заканамернасць гэтак жа сузгодная са здольнасцю спраўляцца і ўстойлівасцю або са зрухам з цягам часу ў тым, як ацэньваюцца розныя стрэсары. Які б працэс ні прымяняўся, ацэнка, засяроджаная галоўным чынам на

відавочным фізічным гвалце, можа недаацэньваць цяжар шкоды ў гэтай папуляцыі.

Спецыфічны псіхалагічны механізм, актуальны для гэтых вынікаў, — гэта ментальная параза (*mental defeat*). У былых усходнянемецкіх палітычных зняволеных Ehlers, Maercker і Boos ідэнтыфікавалі ментальную паразу, адчуванне і ўспрыманне незваротнай змены як кагнітыўныя карэлаты ПТСР яшчэ доўга пасля вызвалення (Ehlers et al., 2000). Ментальная параза адносіцца да ўспрынятай страты псіхалагічнай аўтаноміі падчас палону. Некалькі практык, паведамленых у цяперашнім даследаванні, пацвярджаюць гэты механізм: прымусовыя прысядванні голым перад супрацоўнікамі і зняволенымі, паўторныя зневажальныя дагледы цела, публічнае распрананне падчас перамяшчэнняў, залежнасць ад супрацоўнікаў у пытаннях вады, ежы, гігіены, медыцынскай дапамогі і кантакту з блізкімі. Літаратура пра прыніжэнне як кампанент катаванняў таксама падкрэслівае сорам, дэградацыю і страту годнасці як магчымых крыніцы працяглай псіхалагічнай траўмы (Vorbrüggen & Baer, 2007). Гэтыя канцэпцыі дапамагаюць растлумачыць, чаму рэспандэнты найчасцей ідэнтыфікавалі прыніжэнне і падпарадкаванне ці падаўленне асобы як успрынятыя мэты гвалту.

Даныя пра ўспрынятыя мэты гвалту падмацоўваюць гэтую інтэрпрэтацыю. Прыніжэнне ў якасці мэты адзначылі 81,9% рэспандэнтаў, а падпарадкаванне ці падаўленне асобы — 80,6%. Яны былі больш частымі, чым прызнанне віны, выбіванне інфармацыі ці прымус да супрацоўніцтва. Гэтае адрозненне мае значэнне. Катаванне часта ўяўляецца перш за ўсё як метада допыту. У гэтай выбарцы рэспандэнты часцей апісвалі гвалт як дысцыплінарную і разбуральную для ідэнтычнасці практыку. Такая практыка была разлічана, каб стварыць з палітычных зняволеных асобную і непаўнаважную катэгорыю, дэманстраваць адміністрацыйную ўладу і рабіць звычайныя патрэбы залежнымі ад інстытуцыйнага стаўлення. Такая трактоўка супадае з высновамі Групы незалежных экспертаў ААН па сітуацыі з правамі чалавека ў Беларусі, якая паведаміла, што людзі, затрыманыя па палітычна матываваных падставах, падвяргаліся асобнаму і больш жорсткаму рэжыму, накіраванаму на іх пакаранне і прыніжэнне (United Nations Human Rights Council, 2025).

Беларускія вынікі ўлісваюцца ў больш шырокую літаратуру пра палітычнае зняволенне. Сістэматычны агляд палітычнага зняволення і псіхічнага здароўя выявіў, што былыя палітычныя зняволеныя часта перажываюць ПТСР, дэпрэсію, трывогу, саматычныя скаргі, дысацыяцыю і злоўжыванне псіхаактыўнымі рэчывамі, тады як літаратура пра палітычнае зняволенне застаецца меншай, чым літаратура пра бежанцаў, ваеннапалонных ці людзей, якія перажылі маса-

вы гвалт (Willis et al., 2015). Найбліжэйшае гістарычнае параўнанне даюць даследаванні з посткамуністычнай Еўропы. Былыя румынскія палітычныя зняволеныя эпохі Чаўшэску дэманстравалі высокі пажыццёвы і бягучы ПТСР пасля частага досведу прымусовага стаяння, пагрозаў, галадання, утрымання ў адзіночнай камеры, збіванням, пазбаўлення сну, перанаселенасці, працоўных лагераў, экстрэмальных тэмператураў і назірання катаванняў (Bichescu et al., 2005). Даследаванні былых усходнянемецкіх палітычных зняволеных выявілі павышаны ПТСР, дысацыяцыю і трывожныя разлады праз дзесяцігоддзі пасля вызвалення (Maercker et al., 2000; Maercker & Schützwohl, 1997). У той жа папуляцыі пазней былі ідэнтыфікаваны чатыры доўгатэрміновыя траекторыі: хронічны ПТСР (36%), устойлівае паляпшэнне (27%), пэўны шлях да паляпшэння (26%) і ПТСР з адтэрмінаваным пачаткам (11%) (Maercker et al., 2013). Гэта актуальна для цяперашняй кагорты, бо рэспандэнты ацэньваліся значна бліжэй да вызвалення і міграцыі. Таму цяперашнія даныя апісваюць ранні этап працэсу, які пазней можа ісці рознымі траекторыямі, а не адзіным аднастайным шляхам.

Кумулятыўны траўматычны досвед, верагодна, мае значэнне. У гэтай выбарцы рэспандэнты паведамілі пра медыяну ў дзесяць катэгорый псіхалагічнага гвалту, а 54,8% адзначылі дзесяць і болей. Гэта сузгодна з заканамернасцю «доза–эфект», ідэнтыфікаванай у папуляцыях бежанцаў і посткафліктных папуляцыях, дзе катаванні і колькасць патэнцыйна траўматычных падзей звязаны з вышэйшай рызыкай ПТСР і дэпрэсіі (Steel et al., 2009). У выбарках бежанцаў, якія шукаюць лячэння, высокі кумулятыўны траўматычны досвед таксама звязаны з профілямі комплекснага ПТСР, уключаючы парушэнні самаарганізацыі (Liddell et al., 2019). У цяперашнім артыкуле не аналізаваліся наступствы ў выглядзе ПТСР ці комплекснага ПТСР. Аднак шырыня паведамленага траўматычнага досведу сведчыць, што будучыя аналізы гэтай кагорты павінны ўключаць ПТСР і комплексны ПТСР паводле МКХ-11, а не толькі вымярэнні ПТСР на аснове DSM.

Штрафная ізаляцыя яшчэ адна асобная праблема. Ва ўсіх формах пенітэнцыярнага пакарання 52,1% рэспандэнтаў паведамілі прынамсі пра адзін перыяд штрафной ізаляцыі. Сярод рэспандэнтаў з досведам калоніі гэта склала 51,4%, а сярод тых, хто меў досвед турмы, — 34,4%. Паведамленыя працягласці ўключалі эпізоды, што перавышаюць парог, прызнаны ў міжнародных стандартах як працяглае ўтрыманне ў адзіночнай камеры. Правілы Нельсана Мандэлы забараняюць нявызначанае і працяглае ўтрыманне ў адзіночнай камеры, памяшчэнне ў цёмную ці пастаянна асвятленую камеру, цялесныя пакаранні, скарачэнне ежы

ці пітной вады і калектыўныя пакаранні (United Nations, 2015). Стамбульскі пратакол таксама падкрэслівае, што медыцынскія работнікі не павінны ўдзельнічаць у дысцыплінарных санкцыях ці абмежавальных мерах, такіх як утрыманне ў адзіночнай камеры на працягу 15 паслядоўных дзён і болей, цёмныя ці пастаянна асветленыя камеры і скарачэнне ежы ці вады (United Nations, 2022). Таму цяперашнія даныя апісваюць не толькі цяжкі стрэсар, але і практыкі, якія парушаюць гэтыя міжнародныя мінімальныя стандарты абыходжання з зняволенымі.

Даследаванні ўтрымання ў адзіночнай камеры падтрымліваюць разгляд гэтых вынікаў як клінічна значных. Сістэматычны агляд і метааналіз выявіў, што ўтрыманне ў адзіночнай камеры звязана з неспрыяльнымі псіхалагічнымі наступствамі, самапашкоджаннямі і смяротнасцю, асабліва самагубствам (Luigi et al., 2020). Іншы метааналіз самапашкоджанняў у турме ідэнтыфікаваў утрыманне ў адзіночнай камеры як адзін з наймацнейшых спецыфічных для турмы фактараў рызыкі навакольнага асяроддзя (адносіны шанцаў (OR) 5,6, 95% ДІ 2,7–11,6; Favril et al., 2020). Большая частка гэтых даных паходзіць з краін з высокім узроўнем даходу, а распаўсюджанасць і заканамернасць самапашкоджанняў і суіцыдальных паводзін у месцах зняволення значна вар'іруюцца ў розных нацыянальных умовах (Aon et al., 2025). У цяперашнім даследаванні пра суіцыдальныя думкі падчас зняволення паведамлілі 30,1% рэспандэнтаў, пра самапашкоджанні — 12,3%, а чацвёрта рэспандэнтаў паведамлілі пра спробы самагубства. Дызайн даследавання не дазваляе прыпісаць прычынасць утрыманню ў адзіночнай камеры ці якому-небудзь іншаму асобнаму досведу. Тым не менш сумеснае з'яўленне штрафной ізаляцыі, пазбаўлення сну, прыніжэння, неналежнага аказання медыцынскай дапамогі, абмежаванай камунікацыі і суіцыдальнасці адпавядае высокарызыкоўнаму пенітэнцыярнаму асяроддзю.

Яшчэ адным важным вынікам была адмова або неналежнае аказанне медыцынскай дапамогі. Пра адмову ў медыцынскай дапамозе паведамлілі 64,9% рэспандэнтаў у блоку псіхалагічнага гвалту. Адказы ў свабоднай форме апісвалі адкладзенае ці адмоўленае лячэнне, адсутнасць стаматалагічнай дапамогі, неадэкватнае абязбольванне і залежнасць ад меркавання супрацоўнікаў у доступе да лекаў. У месцах зняволення неадэкватная медыцынская дапамога — гэта не толькі збой у аказанні паслуг. Наўмысная ці дыскрымінацыйная адмова ў дапамозе можа складаць жорсткае, нялюдскае ці зневажальнае абыходжанне і можа спрыяць катаванням. Таму роля медыцынскага персоналу важная. Стамбульскі пратакол падкрэслівае абавязкі дзейнічаць на карысць пацыента, не наносіць шкоды, павяжаць аўтано-

мію і канфідэнцыяльнасць, а таксама дакументаваць катаванні ці жорсткае абыходжанне і адзначае, што медыцынскія работнікі, нанятыя дзяржавай, могуць сутыкацца з ціскам, каб ігнараваць ці скажаць сведчанні злоўжыванняў (United Nations, 2022). Цяперашнія вынікі паказваюць, чаму патрэбна пасляпенітэнцыярнае медыцынскае дакументаванне, асабліва калі турэмныя медыцынскія запісы недаступныя, няпоўныя ці не выклікаюць даверу.

Знешнія крыніцы пра Беларусь згодныя з заканамернасцямі, паведамленымі рэспандэнтамі. Група незалежных экспертаў ААН паведаміла пра працяглыя адвольныя арышты і затрыманні, часта суправаджаемыя катаваннямі ці жорсткім абыходжаннем, як метада падаўлення нягоды (United Nations Human Rights Council, 2025). Справаздача ЕУАА па краіне паходжання за 2026 год абагульняе сведчанні пра нялюдскія ўмовы ўтрымання, катаванні і жорсткае абыходжанне, адсутнасць гігіены і аховы здароўя, перанаселенасць, неадэкватнае харчаванне і адзенне, прымусовую працу, абмежаванні на перапіску і пасылкі, жоўтыя пазнакі, працяглую ізаляцыю, утрыманне без сувязі і карцары для палітычных зняволеных (European Union Agency for Asylum, 2026). Human Rights Watch аналагічна паведаміла пра працяглыя катаванні і жорсткае абыходжанне з палітычнымі зняволенымі ў Беларусі ў сваёй Сусветнай справаздачы за 2026 год (Human Rights Watch, 2026).

Пры гэтым цяперашнія даныя не варта разумець як тое, што злоўжыванні ў беларускіх месцах зняволення абмяжоўваюцца палітычнымі зняволенымі. Міжнародныя працы па пытаннях зняволення падкрэслівалі, што катаванні і жорсткае абыходжанне могуць закранаць шырокае кола зняволеных, уключаючы звычайных крымінальных падазраваных і асоб, якія ўтрымліваюцца пад вартай да суда (Open Society Justice Initiative, 2011). Акрамя задакументаваных тут формаў гвалту, палітычныя зняволеныя ў Беларусі таксама падвяргаюцца фармальным маркерам палітычнага статусу, такім як прысваенне жоўтых цэтлікаў, што ідэнтыфікуюць іх як палітычных зняволеных (European Union Agency for Asylum, 2026), асобным правілам перамяшчэння, больш жорсткім абмежаванням кантакту, больш суровым дысцыплінарным санкцыям, ідэалагічнаму ціску і адмове ў прывілеях. Самі метады не былі цалкам унікальнымі, але іх палітычнае афармленне і выбарачнае прымяненне рабіла гэты досвед адметным.

Паслядоўнасць зняволення з наступнай хуткай міграцыяй — яшчэ адна вызначальная асаблівасць гэтай кагорты. Медыяна часу ад вызвалення да эміграцыі склала тры месяцы, і тры чвэрці рэспандэнтаў пакінулі Беларусь на працягу пяці месяцаў. Такім чынам, вызваленне не абавя-

зкова азначала аднаўленне бяспекі. Справаздача ЕUAA апісвае працяглы нагляд за былымі палітычнымі зняволенымі, якія застаюцца ў Беларусі, уключаючы рэгулярнае адзначэнне ў міліцыі, абавязак знаходзіцца дома ўначы гадзіны, патрабаванне дазволу на выезд за межы свайго раёна, відзіты міліцыі, рызыку новых абвінавачванняў, бар'еры для працаўладкавання і ціск, каб пакінуць краіну (European Union Agency for Asylum, 2026). Гэта дапамагае растлумачыць, чаму пасляпенітэнцыйную міграцыю варта разглядаць як частку той жа траекторыі траўматычнага досведу, а не як асобную падзею. Даследаванні вымушанага перамяшчэння паказваюць, што пасляміграцыйныя стрэсары спрыяюць наступствам для псіхічнага здароўя незалежна ад даміграцыйнай траўмы (Porter & Haslam, 2005), а больш нядаўнія працы сярод перасяленых бежанцаў пацвярджаюць актуальнасць фінансавых цяжкасцей, патрабаванняў прымаючай краіны і рэсурсаў спраўлення для псіхічнага здароўя і добрабыту (Solberg et al., 2023). Таму былым беларускім палітычным зняволеным можа спатрэбіцца падтрымка, якая ўлічвае як траўму, звязаную са зняволеннем, так і пасляміграцыйныя стрэсары. Даследаванне зафіксавала час міграцыі, а не яе перажыты досвед, і таму афармленне яе як працягу той жа траекторыі траўматычнага досведу з'яўляецца канцэптuallyм прачытаннем, зробленым на аснове знешніх сведчанняў.

Некалькі звязаных з полам вынікаў патрабуюць асцярожнай інтэрпрэтацыі. Мужчыны мелі больш працяглыя тэрміны зняволення, больш частую штрафную ізаляцыю ў калоніях і больш частыя паведамленні пра збіванне групамі. Жанчыны часцей апісвалі затрыманне як цалкам нечаканае, часцей паведамлялі пра прымусовае распрананне і часцей чулі, як іншыя ў месцах зняволення падвяргаліся псіхалагічнаму гвалту. Гэтыя вынікі праўдападобныя ў святле адрозненняў ва ўмовах у мужчынскіх і жаночых установах і папярэдніх даследаванняў зняволеных жанчын у Беларусі (Chulitskaya & Matonytė, 2025). Яны таксама адпавядаюць міжнароднаму гайдлайну, паводле якога звязанае са зняволеннем жорсткае абыходжанне можа мець гендэрныя формы і ўключаць сексуалізаванае ці заснаванае на ідэнтычнасці прыніжэнне (Gísladóttir & Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2019). Аднак памеры падгруп былі малымі, а многія параўнанні былі разведвальнымі. Таму гэтыя вынікі варта інтэрпрэтаваць як сігналы для далейшых даследаванняў, а не як канчатковыя ацэнкі спецыфічнага для полу досведу.

Практычныя высновы непасрэдныя. Ацэнка былых беларускіх палітычных зняволеных не павінна абмяжоўвацца збіваннямі ці бачнымі траўмамі. Яна павінна ўключаць

прымусовае распрананне і зневажальныя ператрусы, прымусовыя позы, электрашокі, пагрозы блізім, пазбаўленне сну, пастаяннае святло, інфармацыйную ізаляцыю, кантраляваную ці заблакаваную камунікацыю, адмову ў медыцынскай дапамозе, штрафную ізаляцыю, уздзеянне гвалту над іншымі, суіцыдальныя думкі і самапашкоджанні падчас зняволення, а таксама пасляпенітэнцыйны нагляд ці вымушаную міграцыю. Паслугі для былых палітычных зняволеных павінны накіроўвацца на працу з сімптомамі траўмы, парушэннямі сну, саматычнымі скаргамі, недаверам да інстытутаў, устойлівым страхам за блізкіх, гневамі, сорамам і цяжкасцямі з аднаўленнем аўтаноміі пасля працяглага інстытутычнага кантролю.

Гэтае даследаванне мае некалькі моцных бакоў. Яно дае даныя, сабраныя адносна блізка да вызвалення і эміграцыі, тады як большая частка літаратуры пра палітычнае зняволенне апісвае людзей, якія перажылі палітычнае зняволенне, праз гады ці дзесяцігоддзі. Яно спалучае структураваныя даныя апытання з апаўдальным матэрыялам з інтэрв'ю, дазваляючы інтэрпрэтаваць колькасныя заканамернасці разам з уласнымі апісаннямі людзей. Вынікі таксама згодныя з незалежным маніторынгам і крыніцамі па краіне паходжання па Беларусі (European Union Agency for Asylum, 2026; Human Rights Watch, 2026; United Nations Human Rights Council, 2025). Гэтая знешняя згоднасць таксама абмяжоўвае занепакоенасць адносна самаадбору: высокая распаўсюджанасць сістэмных умоў, якія прымяняліся да ўсіх зняволеных, такіх як бесперапыннае асвятленне, холад, перанаселенасць і абмежаваная гігіена, наўрад ці з'яўляецца артэфактам таго, хто вырашыў удзельнічаць, бо гэтыя ўмовы не залежалі ад індывідуальнага досведу накіраванага гвалту. Ацэнкі для індывідуальна накіраваных актаў, такіх як збіванні ці сексуальны гвалт, больш адчувальныя да магчымасці, што людзі з такім досведам былі больш матываваны ўдзельнічаць. Нарэшце, даследаванне відавочна вылучае псіхалагічныя і зневажальныя формы гвалту разам з фізічным гвалтам. Гэта важна, бо гэтыя формы часта менш бачныя ў публічных і клінічных апісаннях, хоць яны былі цэнтральнымі ў паведамленнях рэспандэнтаў.

Абмежаванні. Даследаванне мае некалькі патэнцыйных крыніц скажэння: зрушэнне адбору з-за невыпадкавага, заснаванага на сетках набору; зрушэнне ўспаміну з-за рэтраспектыўнага паведамлення; і звязанае з бяспекай ці дыстрэсам нераскрыццё.

Як алайн-апытанне, распаўсюджанае праз закрытыя сеткі, даследаванне ахапіла толькі асоб з доступам да інтэрнэту і лічбавымі навыкамі для адказу; таму больш пажылыя людзі, якія перажылі зняволенне, і тыя, хто мае абмежаваны

лічбавы доступ, былі менш схільныя ўзяць удзел. Выбарка была невыпадковай і набіралася праз сеткі грамадзянскай супольнасці, дыяспары і асабістыя сеткі. Нельга меркаваць, што яна прадстаўляе ўсіх былых беларускіх палітычных зняволеных, тых, хто ўсё яшчэ зняволены, тых, хто вызвалены, але застаецца ў Беларусі, ці тых, хто пазбягае кантакту з сеткамі грамадзянскай супольнасці. Усе рэспандэнты мігравалі пасля вызвалення, што можа адбіраць пэўныя ўзроўні рызыкі, рэсурсаў, сацыяльнай падтрымкі ці гатоўнасці да раскрыцця, а распаўсюджанасць пэўных досведаў можа адрознівацца ад былых палітычных зняволеных, якія засталіся ў Беларусі, дзе даследаванні цяпер немагчымыя па меркаваннях бяспекі. Дызайн быў папярочным і рэтраспектыўным. Незалежная праверка кожнай паведамленай падзеі была немагчымай. Зрушэнне ўспаміну магчыма, асабліва для паўтаральных падзей, што адбываліся на працягу доўгіх перыядаў і ў розных установах. Сузгоднасць паміж адказамі апытання, матэрыялам інтэрв'ю і знешнім дакументаваннем зніжае верагоднасць таго, што асноўная заканамернасць з'яўляецца толькі артэфактам успаміну, але не здымае гэтае абмежаванне. Набор праз сеткі грамадзянскай супольнасці і дыяспары мог празмерна прадставіць людзей, звязаных са структурамі падтрымкі і гатовых да раскрыцця, а людзі, якія перажылі катаванні ці жорсткае абыходжанне, маглі быць больш матываваны ўдзельнічаць, чым тыя, хто не перажыў, што магло завысіць распаўсюджанасць. У процілеглым напрамку, найбольш цяжка закранутыя зняволеннем, уключаючы людзей з цяжкім працяглым дыстрэсам, тых, хто не мае псіхалагічнай дапамогі, і тых, хто не можа вярнуцца да гэтых перажыванняў у апытанні, маглі быць няздольныя ўзяць удзел, што магло заніжаць распаўсюджанасць і цяжкасць найгоршых перажыванняў; людзі з цяжкім працяглым дыстрэсам, занепакоенасцю бяспекай ці недаверам да інстытутаў таксама маглі ўдзельнічаць менш. Таму сумарны напрамак зрушэння адбору застаецца нявызначаным.

Дадатковыя абмежаванні звязаны з вымярэннем і аналізам. У даследаванні выкарыстоўваўся спецыфічны для праекта чэк-ліст, а не цалкам валідаваны інструмент ацэнкі досведу катаванняў. Некаторыя катэгорыі перакрываюцца канцэптually, асабліва там, дзе фізічны і псіхалагічны гвалт былі непадзельнымі. Параўнанні па полу былі недастаткова магутнымі. Інтэрв'ю выкарыстоўваліся для кантэкстуалізацыі вынікаў апытання, а не для фармальнага тэматычнага аналізу.

Будучыя даследаванні павінны вывучыць доўгатэрміновыя наступствы для псіхічнага і фізічнага здароўя беларускага палітычнага зняволення з дапамогай валідаваных

вымярэнняў ПТСР, комплекснага ПТСР, дэпрэсіі, трывогі, дысацыяцыі, саматычных сімптомаў, суіцыдальнасці, якасці жыцця і сацыяльнага функцыянавання. Параўнанне з беларускімі эмігрантамі без гісторыі зняволення дапамагло б аддзяліць эфекты зняволення ад эфектаў вымушанай міграцыі. Лангітудны нагляд быў бы асабліва карысны, бо вызваленне і эміграцыя былі цесна звязаны ў гэтай кагорце. Далейшыя даследаванні павінны вывучыць наступствы штрафной ізаляцыі, пазбаўлення сну, інфармацыйнай ізаляцыі, неналежага аказання медыцынскай дапамогі, прымусовай працы, прымусовай галізна, гендэрнага прыніжэння і пасляпенітэнцыярнага нагляду. Медыка-прававыя даследаванні з выкарыстаннем стандартаў Стамбульскага пратакола таксама патрэбны для дакументавання, рэабілітацыі і прыцягнення да адказнасці.

Заклучэнне

Гэтае даследаванне дакументуе паслядоўную і сістэматычную заканамернасць катаванняў і жорсткага абыходжання, паведамленую былымі беларускімі палітычнымі зняволенымі на працягу ўсёй траекторыі палітычна матываванага пазбаўлення волі — ад гвалтоўнага затрымання праз дасудовае ўтрыманне пад вартай і адбыванне пакарання да пасляпенітэнцыярнай небяспекі і міграцыі. Пра фізічныя катаванні або фізічнае жорсткае абыходжанне паведамілі 88,3% рэспандэнтаў, а пра псіхалагічныя катаванні або псіхалагічнае жорсткае абыходжанне — 98,6%. Больш за палову рэспандэнтаў паведамілі пра дзесяць і болей формаў псіхалагічнага гвалту і прынамсі адзін перыяд штрафной ізаляцыі, а амаль кожны трэці паведаміў пра суіцыдальныя думкі падчас зняволення. Стасунковыя і псіхалагічныя стрэсары ацэньваліся як больш цяжкія, чым фізічны гвалт ці пазбаўленне базавых патрэб, тады як прыніжэнне і падпарадкаванне ці падаўленне асобы былі найбольш часта ідэнтыфікаванымі ўспрынятымі мэтамі гвалту.

Шырыня псіхалагічных і зневажальных формаў гвалту, выразнасць разлучэння і страты аўтаноміі сярод суб'ектыўных стрэсараў, а таксама збег паміж успрынятымі рэспандэнтамі мэтамі гвалту і палітычным афармленнем іх зняволення сведчаць, што гвалт у гэтых умовах функцыянаваў як шырокая стандартызаваная дысцыплінарная практыка, накіраваная на прыніжэнне, дэманстратыўную няроўнасць і разбурэнне асабістай аўтаноміі. Для гэтай кагорты зняволення, вызваленне ва ўмовах працяглай рызыкі і хуткай міграцыі ўтваралі адзіную траекторыю траўматычнага досведу; вызваленне не абавязкова азначала канец пагрозы ці псіхалагічнага цяжару.

Гэтыя вынікі падтрымліваюць выкарыстанне перагледжанага Стамбульскага пратакола ў клінічнай і медыка-прававой ацэнцы былых беларускіх палітычных зняволеных. Псіхалагічныя ізневажальныя формы жорсткага абыходжання павінны дакументавацца як асноўныя элементы гвалту, а не як другасныя ці кантэкстуальныя асаблівасці. Рэабілітацыйныя паслугі павінны працаваць з траўмай, звязанай са зняволеннем, а таксама з пасляпенітэнцыйнымі і пасляміграцыйнымі стрэсарамі, уключаючы страх за блізкіх, прававую небяспеку, страту сацыяльных сувязей і патрэбу аднавіць асабістую аўтаномію пасля працяглага інстытуцыйнага кантролю. Хаця выбарка была невыпадковай і абмежаванай былымі палітычнымі зняволенымі, якія мігравалі пасля вызвалення, вынікі даюць эмпірычныя сведчанні, актуальныя для рэабілітацыі людзей, якія перажылі зняволенне, неабходнасці медыка-прававога дакументавання і будучых працэсаў прыцягнення да адказнасці.

Cніс літаратуры

- Aon, M., Nørkjær Jensen, M. S., Khabsa, J., Brasholt, M., Borschmann, R., Abdulrahim, S., Modvig, J., Jaffa, M. A., & Sibai, A. M. (2025). Self-harm and suicide in custodial settings in low- and middle-income countries: A systematic review and meta-analysis of prevalence and risk factors. *Social Science & Medicine*, 383, 118362. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.118362>
- Başoğlu, M. (Ed.). (2017). *Torture and its definition in international law: An interdisciplinary approach*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/9780199374625.001.0001>
- Başoğlu, M., Livanou, M., & Crnobaric, C. (2007). Torture vs other cruel, inhuman, and degrading treatment: Is the distinction real or apparent? *Archives of General Psychiatry*, 64(3), 277–285. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.64.3.277>
- Başoğlu, M., Parker, M., Parker, O., Ozmen, E., Marks, I., Incesu, C., Sahin, D., & Sarimurat, N. (1994). Psychological effects of torture: A comparison of tortured with nontortured political activists in Turkey. *American Journal of Psychiatry*, 151(1), 76–81. <https://doi.org/10.1176/ajp.151.1.76>
- Bauer, M., Priebe, S., Häring, B., & Adamczak, K. (1993). Long-term mental sequelae of political imprisonment in East Germany. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 181(4), 257–262. <https://doi.org/10.1097/00005053-199304000-00007>
- Bichescu, D., Schauer, M., Saleptsi, E., Neculau, A., Elbert, T., & Neuner, F. (2005). Long-term consequences of traumatic experiences: An assessment of former political detainees in Romania. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 1, 17. <https://doi.org/10.1186/1745-0179-1-17>
- Chulitskaya, T., & Matonytė, I. (2025). State violence and pains of punishment: Experiences of incarcerated women in Belarus in the aftermath of the 2020 protests. *Nationalities Papers*, 53(2), 393–409. <https://doi.org/10.1017/nps.2024.10>
- Ehlers, A., Maercker, A., & Boos, A. (2000). Posttraumatic stress disorder following political imprisonment: The role of mental defeat, alienation, and perceived permanent change. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(1), 45–55. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.1.45>
- European Union Agency for Asylum. (2026, May). COI report: Belarus: Political opposition and dissent. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2847/1074179>
- Eysenbach, G. (2004). Improving the quality of web surveys: The Checklist for Reporting Results of Internet E-Surveys (CHERRIES). *Journal of Medical Internet Research*, 6(3), e34. <https://doi.org/10.2196/jmir.6.3.e34>
- Favril, L., Yu, R., Hawton, K., & Fazel, S. (2020). Risk factors for self-harm in prison: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Psychiatry*, 7(8), 682–691. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30190-5](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30190-5)
- Gísladóttir, I. S., & Office for Democratic Institutions and Human Rights (Eds.). (2019). Preventing and addressing sexual and gender-based violence in places of deprivation of liberty: Standards, approaches and examples from the OSCE region. OSCE/ODIHR.
- Human Rights Watch. (2020, September 15). Belarus: Systematic beatings, torture of protesters. <https://www.hrw.org/news/2020/09/15/belarus-systematic-beatings-torture-protesters>
- Human Rights Watch. (2026). Belarus: Events of 2025. In *World Report 2026*. <https://www.hrw.org/world-report/2026/country-chapters/belarus>
- Javakhishvili, J., Makhashvili, N., Winkler, P., Votruba, N., & van Voren, R. (2023). Providing immediate digital mental health interventions and psychotrauma support during political crises. *The Lancet Psychiatry*, 10(9), 727–732. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(23\)00120-7](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(23)00120-7)
- Kazakou, A., & Thomas, F. (2025). The mental health and wellbeing of Belarusians in exile in Lithuania, Poland and Georgia. *Journal of Migration and Health*, 11, 100331. <https://doi.org/10.1016/j.jmh.2025.100331>
- Korshunau, H. (2024). Collective trauma: The case of Belarus after 2020. *Topos*, (1), 5–36. <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-1-5-36>
- Liddell, B. J., Nickerson, A., Felmingham, K. L., Malhi, G. S., Cheung, J., Den, M., Askovic, M., Coello, M., Aroche, J., & Bryant, R. A. (2019). Complex posttraumatic stress disorder symptom profiles in traumatized refugees. *Journal of Traumatic Stress*, 32(6), 822–832. <https://doi.org/10.1002/jts.22453>
- Luigi, M., Dellazizzo, L., Giguère, C.-É., Goulet, M.-H., & Dumais, A. (2020). Shedding light on “the hole”: A systematic review and meta-analysis on adverse psychological effects and mortality following solitary confinement in correctional settings. *Frontiers in Psychiatry*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00840>
- Maercker, A. (2023). How to deal with the past? How collective and historical trauma psychologically reverberates in Eastern Europe. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1228785. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1228785>
- Maercker, A., Beauducel, A., & Schützwohl, M. (2000). Trauma severity and initial reactions as precipitating factors for posttraumatic stress symptoms and chronic dissociation in former political prisoners. *Journal of Traumatic Stress*, 13(4), 651–660. <https://doi.org/10.1023/A:1007862217298>
- Maercker, A., Gäbler, I., O’Neil, J., Schützwohl, M., & Müller, M.

- (2013). Long-term trajectories of PTSD or resilience in former East German political prisoners. *Torture*, 23(1), 15–27.
- Maercker, A., & Schützwohl, M. (1997). Long-term effects of political imprisonment: A group comparison study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 32(8), 435–442. <https://doi.org/10.1007/BF00789137>
- Milewski, A., Weinstein, E., Lurie, J., Lee, A., Taki, F., Pilato, T., Jedlicka, C., & Kaur, G. (2023). Reported methods, distributions, and frequencies of torture globally: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Network Open*, 6(10), e2336629. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2023.36629>
- Open Society Justice Initiative. (2011). Pretrial detention and torture: Why pretrial detainees face the greatest risk. Open Society Foundations. <https://www.justiceinitiative.org/publications/pretrial-detention-and-torture-why-pretrial-detainees-face-greatest-risk>
- Pérez-Sales, P. (2016). *Psychological torture: Definition, evaluation and measurement*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315616940>
- Porter, M., & Haslam, N. (2005). Predisplacement and postdisplacement factors associated with mental health of refugees and internally displaced persons: A meta-analysis. *JAMA*, 294(5), 602–612. <https://doi.org/10.1001/jama.294.5.602>
- Solberg, Ø., Nissen, A., & Saboonchi, F. (2023). Post-migration stressors, mental health and well-being in resettled refugees from Syria: Do individuals' coping strategies matter? *Conflict and Health*, 17(1), 60. <https://doi.org/10.1186/s13031-023-00556-3>
- Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., & van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 302(5), 537–549. <https://doi.org/10.1001/jama.2009.1132>
- United Nations. (1984). Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (General Assembly resolution 39/46). United Nations.
- United Nations. (2015). United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): Resolution adopted by the General Assembly (A/RES/70/175). United Nations.
- United Nations. (2022). Istanbul Protocol: Manual on the effective investigation and documentation of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment (Rev. 2). United Nations.
- United Nations Human Rights Council. (2025). Report of the Group of Independent Experts on the Situation of Human Rights in Belarus (A/HRC/58/68). United Nations.
- Vorbrüggen, M., & Baer, H. U. (2007). Humiliation: The lasting effect of torture. *Military Medicine*, 172(suppl_2), 29–33. https://doi.org/10.7205/MILMED.173.Supplement_2.29
- Willis, S., Chou, S., & Hunt, N. C. (2015). A systematic review on the effect of political imprisonment on mental health. *Aggression and Violent Behavior*, 25, 173–183. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.08.001>

Падзякі

Аўтары дзякуюць псіхолагам і валанцёрам, якія ўнеслі ўклад у распрацоўку пратакола даследавання, набор удзельнікаў, збор даных і падрыхтоўку матэрыялаў даследавання. Мы таксама ўдзячныя былым палітычным зняволеным, якія пагадзіліся падзяліцца сваім досведам нягледзячы на адчувальнасць і патэнцыйны дыстрэс, звязаны з гэтай тэмай.

Фінансаванне

Гэтае даследаванне праводзілася ў межах праекта «Доўгатэрміновыя наступствы палітычнага пераследу і міграцыі: даследаванне «выпадак–кантроль» беларускіх бежанцаў і мігрантаў» праваабарончай ініцыятывы Dissidentby. Дзейнасць працоўнай групы, звязаная з распрацоўкай метадалогіі даследавання і аналізам, была часткова прафінансавана паводле пагаднення аб мэтавай падтрымцы № TPS-GR-2024/4-332 пры падтрымцы Фонду BYSOL і Фонду EVZ (Памяць, Адказнасць і Будучыня). Фінансавыя структуры не мелі ролі ў зборы даных, статыстычным аналізе, інтэрпрэтацыі вынікаў ці падрыхтоўцы рукапісу.

Этычнае адабрэнне

Працікол даследавання і працэдуры бяспекі ўдзельнікаў атрымалі станоўчае этычнае заключэнне і заключэнне па бяспецы ад Цэнтра міграцыйных даследаванняў Універсітэта імя Адама Міцкевіча ў Познані 11 мая 2025 года.

Інфармаваная згода

Удзельнікі апытання далі інфармаваную згоду перад доступам да апытальніка. Удзельнікі інтэрв'ю далі вусную інфармаваную згоду, уключаючы згоду на аўдыязапіс, на пачатку інтэрв'ю.

Даступнасць даных

Даныя не з'яўляюцца публічна даступнымі з-за адчувальнасці тэмы даследавання, малой і патэнцыйна ідэнтыфікуемай папуляцыі і працяглых рызык бяспекі для ўдзельнікаў і іх блізкіх. Абезасобленыя даныя могуць быць прадастаўлены аўтарам-карэспандэнтам па абгрунтаваным запыце і з улікам этычных меркаванняў і меркаванняў бяспекі.

Уклад аўтараў

Uladzimir Pikirenja: канцэптуалізацыя (роўны ўклад), фармальны аналіз (вядучы), даследаванне, метадалогія (вядучы), напісанне — падрыхтоўка першапачатковага чарнавіка. Maryna Kasinerava: канцэптуалізацыя (роўны ўклад), курраванне даных, прыцягненне фінансавання, даследаванне, адміністраванне праекта, напісанне — рэцэнзаванне і рэда-

гаванне (роўны ўклад). Yulia Lahvinenka: канцэптуалізацыя, збор даных, фармальны аналіз (падтрымка), напісанне — рэцэнзаваў і рэдагаваў (роўны ўклад). Andreas Maercker: канцэптуалізацыя (роўны ўклад), метадалогія (падтрымка), навуковае кіраўніцтва, напісанне — рэцэнзаваў і рэдагаваў (роўны ўклад).

Заява аб выкарыстанні інструментаў на аснове штучнага інтэлекту

Аўтары выкарыстоўвалі ChatGPT (OpenAI) для дапамогі ў англамоўным рэдагаванні, фармуляванні і структурным удасканаленні рукапісу. Інструмент не выкарыстоўваўся для збору даных, статыстычнага аналізу, кадыравання ці інтэрпрэтацыі даных даследавання. Увесь змест быў правераны і адрэдагаваны аўтарамі, якія нясуць поўную адказнасць за канчатковы рукапіс.

Дадатковы файл S1

Кантрольны спіс для паведамлення вынікаў інтэрнэт-апытанняў (CHERRIES)

Катэгорыя	Пункт кантрольнага спіса	Як улічана ў гэтым даследаванні
Дызайн	Апісанне дызайну апытання	Папярочнае (крос-секцыйнае) анлайн-апытанне. Закрытае апытанне толькі па запрашэннях, не адкрытае для шырокай публікі. Невыпадковая выбарка былых беларускіх палітычных зняволеных, якія падвергліся крымінальнаму пераследу па палітычных матывах, утрыманню пад вартай або зняволенню і эмігравалі пасля вызвалення. Пошук удзельнікаў праз сеткі грамадзянскай супольнасці, дыяспары і асабістыя сеткі.
Адабрэнне этычнага камітэта і інфармаваная згода	Адабрэнне этычнага камітэта	Даследаванне з’яўляецца назіральным і немедыцынскім. Станоўчае заключэнне па этыцы і бяспецы было выдадзена Цэнтрам міграцыйных даследаванняў Універсітэта імя Адама Міцкевіча (Познань) 11 мая 2025 года пасля папярэдняй кансультацыі і разгляду матэрыялаў даследавання (снежань 2024 — студзень 2025 года). Гл. раздзел «Метады», «Бяспека даных і этычныя аспекты».
	Інфармаваная згода	Так. Перад доступам да апытальніка ўдзельнікі былі праінфармаваны пра мэты даследавання, добраахвотны характар удзелу, права прарпусціць любое пытанне або спыніць удзел без наступстваў, а таксама пра даступнасць псіхалагічнай падтрымкі. Згода фіксавалася перад першым пунктам апытання.
	Абарона даных	Апытальнік працаваў на самастойна размешчанай платформе на інфраструктуры, падкантрольнай даследчай групе; адказы не перадаваліся староннім правайдерам апытанняў і не захоўваліся ў іх. Доступ ажыццяўляўся праз індывідуальныя спасылкі, адміністрацыйны доступ быў абмежаваны. Запісы і транскрыпты інтэрв’ю захоўваліся асобна ад ідэнтыфікуючай інфармацыі.
Распрацоўка і папярэдняе тэсціраванне	Распрацоўка і тэсціраванне	Змест апытання ахопліваў гісторыю зняволення, фізічныя і псіхалагічныя катаванні і жорсткае абыходжанне, суіцыдальнасць у месцах зняволення, суб’ектыўныя стрэсары і ўспрынятыя мэты гвалту. Катэгорыі фізічных і псіхалагічных катаванняў і жорсткага абыходжання не былі ўзяты з адзінага вальдаванага інструмента; яны былі складзены як спецыяльны для праекта кантрольны спіс на аснове рамкі перагледжанага Стамбульскага пратакола і папярэдніх даследаванняў доўгатэрміновых наступстваў палітычнага зняволення (Maercker & Schützwohl, 1997), з дадатковымі спецыфічнымі для кантэксту пунктамі, якія адлюстроўваюць беларускае пенітэнцыярнае асяроддзе, — такія як прымусовая праца ў небяспечных умовах і формы, звязаныя з дысцыплінарнай ізаляцыяй. Катэгорыі распрацоўваліся з удзелам псіхіятраў, псіхолагаў і былых палітычных зняволеных. Матэрыялы даследавання, уключаючы канчатковы апытальнік, разглядаліся падчас этычнай кансультацыі (канчатковы апытальнік пададзены 20 студзеня 2025 года). Перад запускам апытальнік прайшоў пілотнае тэсціраванне ў фокус-групе з чатырох удзельнікаў для ацэнкі зручнасці выкарыстання і тэхнічнай працаздольнасці.

Катэгорыя	Пункт кантрольнага спіса	Як улічана ў гэтым даследаванні
Працэс пошуку ўдзельнікаў	Адкрытае ці закрытае апытанне	Закрытае. Удзел быў магчымы толькі па індывідуальным запрашэнні.
	Спосаб кантакту	Першасны кантакт ажыццяўляўся анлайн праз прыватную камунікацыю і супольнасныя каналы (ініцыятывы грамадзянскай супольнасці, суполкі дыяспары і асабістыя кантакты).
	Абвешчэнне апытання	Апытанне не рэкламавалася для шырокай публікі; пошук удзельнікаў вёўся праз сеткі. Спасылкі-запрашэнні распаўсюджваліся пераважна праз праваабарончыя арганізацыі, прыватныя Telegram-каналы, асабістыя сеткі і групы ўзаемападтрымкі.
Правядзенне апытання	Вэб або электронная пошта	Вэб-апытальнік на самастойна размешчанай платформе, доступ праз індывідуальныя спасылкі, якія дасылаліся па прыватных каналах.
	Кантэкст (дзе размешчана або адкуль дасылалася)	Індывідуальныя спасылкі-запрашэнні дасылаліся кожнаму рэспандэнту праз асабістыя паведамленні.
	Абавязковае ці добраахвотнае	Добраахвотнае. Удзельнікі маглі прапусціць любое пытанне.
	Стимулы	Не прапаноўваліся.
	Час і дата	Даныя збіраліся ў перыяд з 17 лютага па 31 мая 2025 года.
	Рандамізацыя пунктаў	Пункты прадаўляліся ў фіксаваным парадку, без рандамізацыі.
	Адаптыўнае апытанне	Выкарыстоўвалася лагічнае галінаванне: калі рэспандэнты пазначалі, што не падвергліся крымінальнаму ці адміністрацыйнаму пераследу, увесь раздзел, які датычыў адпаведнага тыпу пераследу, прапускаўся.
	Колькасць пунктаў	Агульная колькасць пунктаў апытальніка — 176; колькасць пунктаў, выкарыстаных у гэтым аналізе, — 70.
	Колькасць экраннаў (старонак)	Колькасць экраннаў апытальніка адпавядае колькасці пытанняў з улікам лагічнага галінавання плюс адзін дадатковы ўводны экран для кожнага лагічнага блока.
	Праверка паўнаты запаўнення	Праверка паўнаты з абавязковым адказам не праводзілася. Удзельнікі маглі пакідаць пункты незапоўненымі, а часткова запоўненыя апытальнікі захоўваліся.
Паказчыкі водгуку	Этап прагляду	Так: перад завяршэннем апытальніка ўдзельнікі маглі прагледзець і адрэдагаваць усе папярэднія адказы.
	Унікальныя наведвальнікі сайта	Не паддаецца вызначэнню. Паколькі запрашэнні распаўсюджваліся праз прыватныя сеткі, колькасць людзей, якія атрымалі запрашэнне, вызначыць было немагчыма.
	Паказчык праглядаў	Разлічыць немагчыма.
	Паказчык удзелу	Разлічыць немагчыма.

Катэгорыя	Пункт кантрольнага спіса	Як улічана ў гэтым даследаванні
	Паказчык завяршэння	Часткова запоўненыя апытальнікі захоўваліся і аналізаваліся на аснове наяўных выпадкаў; спецыфічныя для зменных назоўнікі паведамляюцца на працягу ўсяго раздзела «Вынікі». У больш шырокім апытанні было пачата 245 запісаў і 214 запоўнена цалкам. Для гэтага аналізу крытэрам уключэння для былых палітычных зняволеных адпавядалі і былі захаваны 77 рэспандэнтаў; часткова запоўненыя запісы ў межах гэтай падгрупы аналізаваліся з выкарыстаннем назоўнікаў наяўных выпадкаў.
Прадухіленне паўторных адказаў	Файлы cookie, праверка IP, аналіз лог-файлаў	Не. Кожны ўдзельнік меў індывідуальную спасылку доступу з токенам непасрэдна ў URL.
	Рэгістрацыя або ўнікальны ідэнтыфікатар	Індывідуальныя спасылкі доступу служылі ключом для кожнага ўдзельніка, што прадухіляла паўторную адпраўку па адным і тым жа запрашэнні.
Аналіз	Апрацоўка няпоўных апытальнікаў	Часткова запоўненыя апытальнікі захоўваліся. Аналізы праводзіліся на аснове наяўных выпадкаў без імпутацыі; паведамляюцца спецыфічныя для зменных назоўнікі.
	Нетыповыя часавыя адзнакі	Не. Мы не ўводзілі ніякіх абмежаванняў па часе на запаўненне апытальніка. Удзельнікі маглі запоўніць яго за некалькі сеансаў у любы зручны для іх час.
	Статыстычная папраўка	Узважванне і постстратыфікацыя не прымяняліся (невывадковая выбарка). Для многіх параўнанняў па пунктах пра стрэсары выкарыстоўвалася працэдура Бенджаміні—Хохберга для кантролю ўзроўню хібных адкрыццяў; параўнанні па полу на ўзроўні асобных пунктаў былі разведвальнымі і без папраўкі.

Спіс літаратуры

- Eysenbach, G. (2004). Improving the quality of web surveys: The Checklist for Reporting Results of Internet E-Surveys (CHERRIES). *Journal of Medical Internet Research*, 6(3), e34.
<https://doi.org/10.2196/jmir.6.3.e34>

Дадатковы файл S2

Апытальнік даследавання: пункты, прааналізаваныя ў гэтым даследаванні

Апытанне праводзілася анлайн, на рускай мове, сярод былых беларускіх палітычных зняволеных. Гэты файл узнаўляе ў беларускім перакладзе аўтараў тэкст згоды і спецыфічныя для праекта пункты, прааналізаваныя ў гэтым рукапісе: дэмаграфічныя звесткі, гісторыю пераследу, затрыманне і ўтрыманне пад вартай, утрыманне ў адзіночнай камеры, фізічныя і псіхалагічныя катаванні і жорсткае абыходжанне, умовы ўтрымання, суіцыдальнасць і самапашкоджанні, суб'ектыўныя стрэсары і ўспрынятыя мэты гвалту.

Больш шырокі інструмент, распрацаваны для асобнага даследавання «выпадак — кантроль», таксама змяшчаў валідаваныя псіхаметрычныя шкалы (SLESQ-R, ITQ, PHQ-9, GAD-7, PSS, PHQ-15 і WHOQOL-BREF) і модулі пра здароўе і адаптацыю ў перыяд да зняволення і пасля міграцыі, а таксама неабавязковыя ачны судовы-медыцынскі агляд. У гэтым рукапісе яны не аналізаваліся; абароненыя аўтарскім правам шкалы тут не ўзнаўляюцца і даступныя з іх арыгінальных крыніц.

Пункты прад'яўляліся з лагічным галінаваннем (пропускам); умовы адлюстравання пазначаны курсівам. Калі не пазначана іншае, пункты з множным выбарам змяшчалі выключальны варыянт «Не» і неабавязковае поле для свабоднага тэксту для кожнага абранага варыянта.

А. Інфармаваная згода і ўдзел

А.1 Інфармаваная згода на ўдзел

Пацвярджэнне: адзін сцяжок, «Я згодны/згодная».

Інфармаваная згода: што гэта і навошта яна патрэбна. Удзел у даследаванні патрабуе вашай інфармаванай згоды. Гэты дакумент пацвярджае, што вы разумееце гэту, працэс і магчымыя наступствы ўдзелу і што вы згодны на выкарыстанне вашай інфармацыі і, пры неабходнасці, на медыцынскі агляд.

1. Кампетэнтнасць і дэяздольнасць. Каб даць згоду, вы павінны быць здольныя зразумець інфармацыю, звязаную з даследаваннем, і прыняць інфармаванае рашэнне. Калі вы непаўналетні або прызнаны недэяздольным, права даваць згоду пераходзіць да вашага бацькі або законнага апекуна.

2. Поўная інфармацыя. Перад удзелам вы атрымаеце поўнае тлумачэнне мэт і значнасці даследавання; працэсу даследавання, уключаючы магчымыя метады і этапы; ма-

гчымых рызык і дыскамфарту; таго, як абараняецца ваша канфідэнцыяльная інфармацыя; умоў, пры якіх інфармацыя можа быць перададзена трэцім бакам (напрыклад, навуковым арганізацыям або органам следства); і магчымасці медыцынскага агляду пры неабходнасці.

3. Добраахвотнасць удзелу. Ваш удзел цалкам добраахвотны. Вы можаце спыніць удзел на любым этапе без негатыўных наступстваў, а таксама можаце адмовіцца ад медыцынскага агляду або ад перадачы інфармацыі.

4. Дадатковыя згоды. Даследаванне можа ўключаць дадатковыя працэдуры, якія патрабуюць асобнай згоды: медыцынскі агляд; фота- або відэазапіс пры неабходнасці; перадачу ананімізаванай інфармацыі трэцім бакам (напрыклад, для навуковай публікацыі). Вы можаце пагадзіцца на іх або адмовіцца.

Вашы правы. Вы можаце задаваць любыя пытанні пра даследаванне або медыцынскі агляд і атрымліваць поўныя тлумачэнні; вы можаце ў любы момант спыніць удзел у даследаванні або ў асобных працэдурах; ваша інфармацыя будзе абаронена і не будзе перададзена трэцім бакам без вашага дазволу.

Магчымыя рызыкі і дыскамфорт. Псіхалагічная ацэнка можа закранаць балючыя ўспаміны або траўматычныя падзеі і можа часова ўзмацніць трывогу або дыстрэс. (Пункты пра фізічны дыскамфорт і непрадабачаныя рэакцыі датычаць неабавязковага ачнага медыцынскага агляду ў межах больш шырокага праекта.)

Націскаючы «Я згодны/згодная», вы пацвярджаеце, што азнаёміліся з умовамі ўдзелу, разумееце свае правы і магчымыя рызыкі і добраахвотна згаджаецеся ўзяць удзел.

А.2 Згода на ўдзел і захоўванне даных

Пацвярджэнне: адзін сцяжок, «Я згодны/згодная».

Мэта даследавання. Мэта даследавання «Доўгатэрміновыя наступствы палітычных рэпрэсій і міграцыі: даследаванне «выпадак — кантроль» сярод беларускіх бежанцаў і мігрантаў» — параўнаць псіхічнае здароўе (напрыклад, ПТСР, дэпрэсія, трывога) і фізічнае здароўе палітычных бежанцаў і непалітычных мігрантаў з Беларусі, а таксама ацаніць сацыяльную, прафесійную і сямейную адаптацыю і агульную якасць жыцця. (Гэтая параўнальная мэта даследавання «выпадак — кантроль» датычыць больш шырокага праекта; у

гэтым рукалісе аналізуецца толькі апытанне людзей, якія перажылі зняволенне.)

Працэс. Даследаванне ўключае запаўненне апытальніка, псіхалагічнае тэсціраванне, а таксама статыстычны і якасны аналіз.

Матэрыялы. Апытальнік быў распрацаваны праваабарончай ініцыятывай для палітычных зняволеных Dissidentby. Статыстычныя і якасныя вынікі будуць прадстаўлены без канфідэнцыяльнай інфармацыі арганізацыям-донарам і грамадскасці. Алайн-апытанне не збірае імёнаў, кантактных даных, адрасоў ці іншых прамых ідэнтыфікатараў.

Канфідэнцыяльнасць. Усе першасныя даныя захоўваюцца ў строгай канфідэнцыяльнасці ў Dissidentby; персанальныя даныя абараняюцца ў адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі.

Этыка даследавання. Усе супрацоўнікі і валанцёры прытрымліваюцца міжнародных стандартаў медыцынскай і псіхалагічнай этыкі, а таксама абароны даных і канфідэнцыяльнасці.

Пацвярджэнне: «Я пацвярджаю, што азнаёміўся/азнаёмілася з формай інфармаванай згоды і згаджаюся ўзяць удзел у гэтым даследаванні».

Асобныя згоды на медыцынскі агляд, фотаздымкі, відэазапіс і раскрыццё медыцынскай інфармацыі (раздзелы інструмента 1.2–1.5) датычаць неабавязковага ачнага судово-медыцынскага агляду ў межах больш шырокага праекта і не ўваходзілі ў апытанне, прааналізаванае тут.

В. Дэмаграфічныя звесткі

- Ваш узрост *лік, абавязкова*
- Ваш пол *абавязкова: Мужчынскі / Жаночы / Небінарны / Іншае (+ тэкст)*
- Адукацыя *абавязкова: Хатняе навучанне / Пачатковая / Базавая (9 класаў) / Сярэдняя / Вышэйшая*

С. Пераслед

- Ці падвяргаліся вашы блізкія сваякі палітычнаму пераследу? *Так / Не, абавязкова*
- Ці падвяргаліся вы адміністрацыйнаму палітычнаму пераследу? *Так / Не, абавязкова*
- Ці падвяргаліся вы крымінальнаму палітычнаму пераследу? *Так / Не, абавязкова*

Адказ «Так» на пытанне пра крымінальны палітычны пераслед адкрываў падрабязны блок пра зняволенне (раздзелы D–J). Гэты пункт вызначаў папуляцыю даследавання ($n = 77$).

D. Затрыманне і дасудовае ўтрыманне пад вартай

Адлюстроўвалася, калі крымінальны палітычны пераслед = Так.

- Калі вас затрымалі? *дата, абавязкова*
- Ваш узрост на момант затрымання *лік, абавязкова*
- Ці былі ў вас дзеці на момант затрымання? *Так / Не, абавязкова*
- Ці былі вы цяжарная або ці планавалася цяжарнасць у вашай сям’і на момант затрымання? *Так / Не, абавязкова*
- Ці мелі вы дыягнаставаныя хранічныя захворванні на момант затрымання? *Калі так, якія? сцяжкі, абавязкова*
- Ці зазналі вы фізічны або псіхалагічны гвалт падчас затрымання? *Калі так, апішыце абставіны. Так / Не («Так» + тэкст), абавязкова*
- Калі вас утрымлівалі да суда, пазначце ўсе месцы ўтрымання пад вартай. *сцяжкі, абавязкова:*
 - Ізалятар часовага ўтрымання (ІЧУ)
 - Следчы ізалятар (СІЗА)
 - Цэнтр ізаляцыі правапарушальнікаў (ЦІП)
 - Хатні арышт
 - Іншае (+ тэкст)

E. Утрыманне пад вартай, прысуд і ўстановы

- Колькі ўсяго часу вы правялі пад вартай? (колькасць месяцаў) *лік, абавязкова; адлюстроўвалася, калі дасудовае ўтрыманне ўключала ІЧУ, СІЗА, ЦІП або Іншае*
- Ці былі вы вызвалены пасля СІЗА з пакараннем, не звязаным з пазбаўленнем волі? *Так / Не; адлюстроўвалася, калі быў абраны СІЗА*
- Дата вызвалення з СІЗА; дата ўступлення прысуду ў сілу *дата; умоўна*
- Які тэрмін пакарання вам прызначылі? *гады / месяцы / дні, абавязкова (дапускаліся дробавыя значэнні гадоў)*
- Дзе вас утрымлівалі? *множны выбар са спіса ўстаноў, абавязкова*

Сістэма класіфікавала кожную абраную ўстанову па тыпе: СІЗА/ЦІП/ІЧУ → дасудовае ўтрыманне; напраўчая калонія → калонія; турма → турма; напраўчая ўстанова адкрытага тыпу (ПУАТ) → адкрыты тып. Тып установы кіраваў пытаннямі пра ўтрыманне ў адзіночнай камеры ў раздзеле F.

- Дата вызвалення *дата, абавязкова*
- Ці пакінулі вы Беларусь адразу пасля вызвалення? *Так / Не, абавязкова*
- Ці было ваша затрыманне цалкам нечаканым, ці вы яго чакалі? *Апішыце, калі ласка, свае пачуцці і абставіны. свабодны тэкст, абавязкова*

Ф. Утрыманне ў адзіночнай камеры

Адлюстроўвалася для кожнага тыпу ўстаноў, праз які прайшоў рэспандэнт (установа дасудовага ўтрымання, калонія, турма, установа адкрытага тыпу). Для кожнага асяроддзя задаваліся тыя самыя тры пытанні.

- Ці ўтрымлівалі вас у адзіночнай камеры (штрафны ізалятар, ШЫЗА) у гэты перыяд? *Так / Не*
- Колькі ўсяго сутак вы правялі ў адзіночнай камеры (ШЫЗА)? *лік, калі Так*
- Які быў ваш найдаўжэйшы непарыўны перыяд у адзіночнай камеры (ШЫЗА)? *лік, калі Так*

Для калоніі і турмы тыя самыя тры пытанні задаваліся таксама пра памяшканне камернага тыпу (ПКТ).

Г. Фізічны гвалт і катаванні падчас зняволення

Адлюстроўвалася, калі крымінальны палітычны пераслед = Так.

- Ці падвяргаліся вы фізічнаму гвалту або катаванням? *сяжжкі, абавязкова; выключальны варыянт «Не»; кожны абраны варыянт адкрываў неабавязковае поле для свабоднага тэксту*

«Калі вы гатовыя, апішыце, калі ласка, формы фізічнага гвалту, які вы зазналі, і абставіны, у якіх ён адбываўся».

- Не
- Адзінкавае збіванне — рукамі, нагамі або прадметамі, у тым ліку «тэлефон»¹
- Сістэматычнае збіванне — рукамі, нагамі або прадметамі, у тым ліку «тэлефон»
- Збіванне адным чалавекам — рукамі, нагамі або прадметамі
- Збіванне групай асоб — рукамі, нагамі або прадметамі
- Раненні — вострымі, колючымі прадметамі або агнястрэльнай зброяй
- Удушэнне — рукамі, нагамі, поліэтыленавым пакетам, «субмарына»² і да т.п.
- Катаванні электрычнымі прыборамі — напрыклад, электрашокерамі
- Апёкі — гарачымі прадметамі або хімічнымі рэчывамі (напр., хлоркай у карцары)
- Вырыванне пазногцяў або валасоў; калецтва — у тым ліку ампутацыя частак цела
- Сексуальны гвалт — у тым ліку згвалтаванне, выкарыстанне прадметаў, прымус
- Прымусовае распрананне — прымус да зневажальных дзеянняў

- Прымус да балючых або ненатуральных поз — напр., «ластаўка»; працяглае стаянне ля сцяны
- Падвешванне — напр., «палестынскі метада»³
- Камера без ацяплення зімой
- Катаванні з выкарыстаннем жывёл — напр., службовых сабак
- Фармакалагічны гвалт — увядзенне лекаў або іншых рэчываў
- Медыцынскія або стаматалагічныя катаванні — напр., выдаленне зубоў
- Прымусовая праца — у небяспечных умовах, з прычыненнем траўм
- Іншае — свабодны тэкст

Н. Псіхалагічны гвалт і жорсткае абыходжанне падчас зняволення

- Ці падвяргаліся вы псіхалагічнаму гвалту падчас зняволення? *сяжжкі, абавязкова; выключальны варыянт «Не»; кожны абраны варыянт адкрываў неабавязковае поле для свабоднага тэксту*

«Калі вы гатовыя, апішыце, калі ласка, формы псіхалагічнага гвалту, які вы зазналі, і абставіны, у якіх ён адбываўся».

- Не
- Імітацыя смяротнага пакарання.
- Сэнсарная дэпрывацыя (напрыклад, поўная адсутнасць гукаў або святла).
- Гукі катаванняў або крыкі іншых людзей побач.
- Выкарыстанне пастаяннага гуку (напрыклад, шум, гучная музыка і да т.п.).
- Знаходжанне ў камеры без доступу да дзённага святла.
- Знаходжанне ў камеры з пастаянным штучным святлом.
- Пачуццё адзіноты, недахоп кантактаў з іншымі людзьмі або адсутнасць доступу да інфармацыі.
- Забарона карыстацца прыбіральняй або душам (напрыклад, забарона карыстацца прыбіральняй падчас допыту).
- Адсутнасць сродкаў асабістай гігіены (асабліва жаночых).
- Утрыманне ў адзіночнай камеры.
- Утрыманне ў перапоўненнай камеры.
- Утрыманне ў камеры з грызунамі і/або насякомамі.
- Пазбаўленне сну (можа быць звязана з начнымі допытамі, змяшчэннем у халодныя камеры і да т.п.).

1 «Тэлефон»: адначасовыя ўдары далонямі па абодвух вушах.

2 «Субмарына»: удушэнне вадой, блізкае да ўтаплення.

3 «Палестынскі метада»: падвешванне за звязаныя за спінай рукі.

- Прымус да «сну па змене» (можа быць звязаны з перапоўненымі камерамі).
- Экстрэмальныя ўмовы ўтрымання (напрыклад, моцная спёка, холад або цемра).
- Голад, смага.
- Адмова ў медыцынскай дапамозе.
- Пагрозы (напрыклад, пагрозы забойствам, фізічнай расправай, сексуальным гвалтам, дадаваннем тэрміну зняволення).
- Абразы, прыніжэнні ў ваш адрас або пагрозы, накіраваныя на членаў вашай сям’і.
- Назіранне за тым, як іншыя зняволеныя падвяргаліся фізічным і/або псіхалагічным катаванням / нялюдскаму абыходжанню падчас вашага зняволення.
- Назіранне за тым, як вашы блізкія падвяргаліся фізічным і/або псіхалагічным катаванням / нялюдскаму абыходжанню падчас вашага зняволення.
- Вы чулі, як іншыя зняволеныя падвяргаліся фізічным і/або псіхалагічным катаванням / нялюдскаму абыходжанню падчас вашага зняволення.
- Вы чулі, як вашы блізкія падвяргаліся фізічным і/або псіхалагічным катаванням / нялюдскаму абыходжанню падчас вашага зняволення.
- Іншае (+ тэкст)

I. Умовы ўтрымання, пагроза жыццю і суіцыдальнасць

Адлюстроўвалася, калі крымінальны палітычны пераслед = Так і было пазначана прынамсі адно месца ўтрымання. Пункты, прывязаныя да месца, зап’яўляліся сцяжкмі на адпаведных установах.

- Ці ўтрымлівалі вас калі-небудзь у камеры з пастаянным штучным святлом? *сцяжкі па месцах утрымання*
- Ці былі вы сведкам ненатуральнай або гвалтоўнай смерці іншых у месцах зняволення альбо прычынення зняволеным цяжкіх пашкоджанняў? *сцяжкі па месцах + тэкст*
- Ці адчувалі вы калі-небудзь пагрозу з боку іншых зняволеных падчас зняволення? *сцяжкі па месцах + тэкст*
- Ці пагражалі вам прысудам са смяротным пакараннем падчас дасудовага ўтрымання? *Так / Не, абавязкова*
- Ці думалі вы калі-небудзь, што вашаму жыццю пагражае небяспека? *сцяжкі па месцах + тэкст*
- Ці былі ў вас суіцыдальныя думкі? *сцяжкі па месцах + тэкст*
- Ці рабілі вы спробы самапашкоджання? *сцяжкі па месцах + тэкст*
- Ці былі ў вас спробы самагубства? *сцяжкі па месцах + тэкст*

J. Наступствы для здароўя, суб’ектыўныя стрэсары і ўспрынятыя мэты гвалту

Адлюстроўвалася, калі крымінальны палітычны пераслед = Так.

- Ці з’явіліся (былі дыягнаставаны) хранічныя захворванні падчас зняволення? *сцяжкі, абавязкова*
- Ці з’явіліся падчас зняволення якія-небудзь дыягнаставаныя псіхічныя расстройства? *сцяжкі, абавязкова*
- Што выклікала ў вас найбольшы стрэс падчас зняволення? *кожны пункт ацэньваўся па шкале 0–5, абавязкова:*
 - Умовы ўтрымання (перапоўненая камера, адсутнасць доступу да асабістай гігіены, спёка або холад)
 - Фізічны гвалт або пагрозы
 - Псіхалагічны ціск (прыніжэнні, ізаляцыя, пагрозы вам або вашай сям’і)
 - Адсутнасць інфармацыі пра ход суда або працягласць тэрміну
 - Адзінота або разлучэнне з блізкімі
 - Недахоп ежы, вады, сну або медыцынскай дапамогі
 - Іншае (+ тэкст)
- З якой мэтай, на вашу думку, да вас прымяняўся фізічны або псіхалагічны гвалт / катаванні? *сцяжкі, абавязкова:*
 - Атрыманне інфармацыі пра іншую асобу або факт
 - Прызнанне віны
 - Прызнанне ў злачынстве, якога вы не рабілі
 - Прымус да супрацоўніцтва
 - Вымагальніцтва грошай або маёмасці
 - Здзелка аб прызнанні віны
 - Прыніжэнне асобы
 - Падпарадкаванне або падаўленне асобы
 - Садысцкія схільнасці тых, хто прымяняў гвалт
 - Ідэалагічныя погляды
 - Палітычныя погляды
 - Рэлігійныя перакананні
 - Сексуальная арыентацыя
 - Характар злачынства, у якім вас абвінавачвалі
 - Этнічная дыскрымінацыя
 - Дыскрымінацыя па сацыяльным статусе
 - Іншае (+ тэкст)
- Калі ў вас ёсць інфармацыя, якая можа дапамагчы ўста-навіць асоб, што ўдзельнічалі ў катаваннях або гвалце, апішыце яе, калі ласка. *сцяжкі з неабавязковым тэкстам (супрацоўнікі міліцыі; супрацоўнікі месцаў зняволення; супрацоўнікі ІЧУ/ЦП; супрацоўнікі СІЗА; супрацоўнікі турмы; супрацоўнікі калоніі; САБР або АМАП; КДБ; ГУ-БАЗіК; медыцынскі персанал; іншыя зняволеныя; Іншае)*

Скарачэнні

ІЧУ — ізалятар часовага ўтрымання; СІЗА — следчы ізалятар; ЦП — цэнтр ізаляцыі правапарушальнікаў; ШЫЗА — штрафны ізалятар (адзіночная камера); ПКТ — памяшканне камернага тыпу; ПУАТ — папраўчая ўстанова адкрытага тыпу; САБР/АМАП — падраздзяленні спецыяльнага прызначэння; КДБ — Камітэт дзяржаўнай бяспекі; ГУБАЗіК — Галоўнае ўпраўленне па барацьбе з арганізаванай злачыннасцю і карупцыяй.